

PRVO CRNA GORA

REFORME ZA SPAS ZEMLJE

Program

PRVO CRNA GORA REFORME ZA SPAS ZEMLJE

OSNOVE IZBORNOG PROGRAMA

JUN, 2023.

SADRŽAJ

I - PROGRAMSKE OSNOVE	5
II - VLADAVINA PRAVA.....	6
III - DIREKTNA DEMOKRATIJA.....	8
IV - NOVA EKONOMSKA POLITIKA.....	9
V - POKRETANJE VELIKOG INVESTICIONOG CIKLUSA.....	14
VI - REINDUSTRIJALIZACIJA I DIGITALIZACIJA	15
VII - ZELENA ENERGIJA.....	17
VIII - MODERAN SAOBRAĆAJNI SISTEM.....	20
IX - ODRŽIVI TURIZAM.....	21
X - SAMODOVOLJNOST U HRANI I EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA.....	23
XI - DRUŠTVO ZNANJA- OBRAZOVANJE I NAUKA.....	27
XII - ODRŽIVI ZDRAVSTVENI SISTEM	30
XIII - KULTURA ZA SVE.....	34
XIV - DRŽAVA SOCIJALNE PRAVDE	36
XV - POLITIKA PREMA ŽENAMA.....	40
XVI - POLITIKA PREMA MLADIMA I SPORTU.....	42
XVII - EVROPSKE INTEGRACIJE	43

I - PROGRAMSKE OSNOVE

Crna Gora se nalazi u veoma složenom političkom, bezbjedonosnom, ekonomskom, socijalnom, vrednosnom i inetgracionom stanju i pred velikim i nepredvidivim izazovima. Uzrok tome su bremenito nasljeđe autokratskog, kriminogenog i retrogradnog režima, koji je Crnom Gorom vladao trideset godina i degradirao, ili trajno devastirao, mnoge etičke i materijalne vrijednosti i potencijale.

Konfuzna, atipična, nekonsolidovana, nefunkcionalna, nejaka i nedovoljno reformska većina, nastala na izborima 30. avgusta 2022. godine, se sa svojim nečinjenjem ili pogrešnim činjenjem pokazala kao nedostojna istorijskom zadatku. Pojedinačni pozitivni rezultati i reformski pomaci bili su minorni u odnosu na potrebni obim, optimalne opcije i dinamiku procesa. Demontaža mafiokratskog sistema i uspostavljanje nezavisnih i profesionalnih institucija, ostala je u naznakama i deklarativno. Populizam je često bio u premoći u odnosu na istinu i reforme, što je proizvelo dodatnu konfuziju, nerijetko i kaos, čak i apatiju kod građana. Degradacija zvanja i znanja postala je praksa, a ne izuzetak. Čak se u prethodnom periodu dolazilo i u stanje apsurdna da se nije znalo ko je parlamentarna većina i da se nijesu poštovali ni osnovni postulati demokratske prakse. Poraženi režim je, produbljuvanjem podjela, manipulacijama i propagandom o njihovom navodnom evropejstvu i odbrani državnih interesa, koristeći ukupno stanje, u najvećoj mjeri sačuvao svoje protivzakonite privilegije i odsustvo pravne i krivične odgovornosti.

Globalna, veoma dinamična i nepredvidljiva dešavanja, bilo da su u pitanju ratni sukobi, moguća eskalacija novih, prijetnja nuklearnim napadom, epidemiološka situacija i usložnjeno ukupno zdrastveno stanje populacije, ili nedostatak hrane, vode i energenata, nepredvidivost na tržištima, inflacija, klimatske promjene, odsustvo empatije, posebno u kriznim periodima, kreiranje novog globalnog poretka, dodatno usložnjavaju ukupno stanje u Crnoj Gori.

Crna Gora nema više vremena da čeka. Njoj je potrebno suočavanje sa istinom, otrežnjenje, optimalna i sveobuhvatna rješenja zasnovana na evropskoj praksi i novoj agendi, izgradnja profesionalnih institucija, revizija prošlosti, odgovornost, demokratska praksa, prave vrijednosti, pune i sveobuhvatne reforme, jasan i dinamičan evropski put, dobri i principijelni susjedski odnosi. Crnoj Gori je potreban unutrašnji mir i sklad. Potrebna nam je, uistinu, antimafijaška, znavena i reformska, evropska vlast i funkcionalna parlamentarna većina.

Pokret za promjene je partija koja se od svog osnivanja zalagala za istinske vrijednosti nudeći optimalna rješenja. Za sve smo bili u pravu. Crna Gora to često nije prihvatila zbog partikularnih interesa. Optimalna rješenja ponovo nudimo ovim programom. Spremni smo da učestvujemo u njegovom sprovođenju. Spremni smo da izgradimo prosperitetnu zajednicu sa sveobuhvatnim, optimalnim i punim reformama.

Garantujemo da ćemo realizacijom ovog programa, energičnom borbom protiv organizovanog kriminala i korupcije, novom ekonomskom politikom, velikim i održivim investicionim ciklusom, punim sektorskim reformama, učiniti da Crna Gora bude uspješna zemlja Evropske unije, sa prosječnom platom iznad 1.000 €, prosječnim penzijama iznad 700 €, punim angažovanjem radno sposobnih građana i iskorijenjenim siromaštvom.

II - VLADAVINA PRAVA

Demontaža mafiokratskog režima, izgradnja profesionalnih institucija, revizija kriminogene prošlosti, krivična odgovornost za protivzakonito djelovanje, konfiskacija nelegalno stečene imovinske koristi, raskid protivzakonitih i antidržavnih ugovora o privatizacijama i koncesijama, beskompromisna borba protiv organizovanog kriminala, nulta tolerancija i iskorjenjivanje endemske korupcije, tranziciona pravda za žrtve, uslov su svih uslova izgradnje etičke, demokratske, prosperitetne i evropske Crne Gore.

Mjere:

- Reformisati službe bezbjednosti - razotkriti mrežu kompromitovanih pojedinaca i struktura, procesuirati ih i objelodaniti tajne dosijee;
- Temeljno reformisati policiju - rasformirati Protivterorističku jedinicu, Posebnu jedinicu policije, Specijalno policijsko odjeljenje, suspendovati i procesuirati korumpirane starješine i policajce, počinioce koji su kršili ljudska prava, preispitati porijeklo imovine, reorganizovati službu i formirati Biro za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije;
- Formiranje Specijalne Agencije za istrage po ugledu na SIP u BiH i uz pomoć naših međunarodnih partnera;

- Formirati Institut veting procesa u policiji i pravosudnim organima i procesuirati i odstraniti sve neprofesionalce;
- Preispitati, oduzeti ili oporezovati nelegalno stečenu imovinu svih javnih funkcionera i sa njima povezanih lica od 90-tih do danas;
- Opšti reizbor sudija i tužilaca;
- Profesionalizovati tužilaštvo, preispitati rad i imovinu tužioca, pokrenuti postupak izmjena i dopuna ustavnog i zakonskog okvira, izabrati profesionalan tužilački savjet, rukovodioce, članove komisija, povećati broj tužilaca, pružiti im punu podršku i zaštitu, kao i permanentnu obuku, unaprijediti efikasnost, kontrolisati njihov rad, unaprijediti informaciono-komunikacionu tehnologiju, umrežiti bazu podataka sa nadležnim institucijama, uspostaviti efikasnu međunarodnu saradnju;
- Interventnim mjerama pružiti punu podršku Specijalnom državnom tužilaštvu;
- Sačiniti i realizovati Akcioni plan temeljnih reformi sudske vlasti, bilo da je u pitanju uvođenje novih instituta, izbor organa, preispitivanje rada, reorganizacija, efikasnost sudskog postupka, unaprijeđenje zakonske regulative i puna logistička podrška;
- Formiranje Specijalnog suda za organizovani kriminal;
- Preispitivanje efekata instituta Sporazumnog priznanja krivice;
- Kriminalizovati pojedina djela, propisati veće kazne za pojedina krivična djela, onemogućiti umanjenje kazne za krivična djela organizovanog kriminala, korupcije i nasilja;
- Osnivanje posebnog Ministarstva za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala, koje bi koordiniralo reforme i aktivnosti različitih državnih organa zaduženih za efikasnu preventivu; otkrivanje i gonjenje ovih teških krivičnih djela;
- Obezbijediti efikasnu tranzicionu pravdu usmjerenu ka počiniocima krivičnih djela - ratni zločini, deportacije, ubistva i kršenje ljudskih prava;
- Sprovesti efikasnu političku pravdu, kroz institut lustracije, usmjeren prema državnim zvaničnicima, novinarima i aktivistima koji su širili mržnju i neistine, onima koji su trebali da donose obavezujuće odluke a nijesu, na način da budu isključeni iz učešća u javnom životu novouspostavljene vlasti;

- Sprovesti efikasnu kompezacionu pravdu u cilju prevazilaženja počinjene nepravde kroz materijalnu kompenzaciju, restituciju, rehabilitaciju i drugu satisfakciju prema žrtvama i njihovim porodicama;
- Sprovesti restorativnu pravdu, kojom bi se žrtvama totalitarizma ispravila istorijska nepravda, izgradnjom spomenika i memorijalnih centara, priznavanjem, izvinjenjem, odavanjem pošte;
- Formirati Komisiju za istinu, kao privremeno istražno tijelo, koje će istraživati i izvještavati o kršenju ljudskih prava i žrtvama totalitarizma;
- Sprovesti mehanizme amnestije i oprosta za protivzakonito i nepravedno osuđene;
- Preispitati indicije i osnovanost sumnji, te pokrenuti krivične postupke i dati prioritet djelima koja su učinjena i koja se čine protiv imovine, privrednog poslovanja, platnog prometa, životne sredine i prostora od 1990. godine do danas;
- Učiniti da ne zastarijevaju krivična djela koja su učinjena protiv imovine, privrednog poslovanja, platnog prometa, životne sredine i prostora na štetu države;
- Raskinuti ugovore i zakupe koji su sačinjeni na štetu države;
- Izgraditi Palatu pravde;
- Usvojiti posebne zakone za efikasnu borbu protiv organizovanog kriminala, kao što su RICO i Patriotic Act u SAD-u;
- Organizovanom kriminalu sa političkim uticajem dati status terorizma;
- Trenutno obustaviti šverc cigareta i slobodno djelovanje narko-kartela i ove organizacije proglasiti terorističkim, sa najvećim stepenom opasnosti po nacionalne interese države Crne Gore;
- Svu imovinu preduzeća, za koje postoji osnovana sumnja da su nastala pranjem prljavog novca od šverca cigareta i droge ili višedecenijskom eksploatacijom monopolskih pozicija i veza sa bivšim režimom, odmah NACIONALIZOVATI.

III - DIREKTNA DEMOKRATIJA

Crnoj Gori je potreban novi suverenitet, a to je SLOBODAN GRAĐANIN koji neposredno učestvuje u donošenju odluka koje određuju sadržaj njegovog života, bilo na državnom ili lokalnom nivou.

Crna Gora u svojoj istoriji nikada nije bila demokratska država. Vlast je uvijek bila uzurpirana od pojedinaca i interesnih grupa, koje su je koristile protiv interesa naroda i države. Danas živimo nasljeđe autokratskog, mafioškog i partitokratskog sistema.

Mjere:

- Pokrenuti izmjene Ustava kojima bi se uveo mehanizam direktne demokratije da građani, u skladu sa propisanim procedurama, na referendumu, donose odluke o važnim pitanjima;
- Unaprijediti izbornu zakonodavstvo i reformisati ga uvođenjem mehanizma „otvorena lista“;
- Unaprijediti zakon o slobodnom pristupu informacijama, kako bi se obezbijedila puna transparentnost organa vlasti i ostvario javni interes;
- Usvojiti Zakon o Skupštini Crne Gore i Zakon o Vladi Crne Gore u cilju postizanja funkcionalne demokratije i transparentnosti rada;
- Civilni sektor učiniti partnerom na svim nivoima odlučivanja;
- Unaprijediti ukupni medijski ambijent u cilju profesionalizacije i pune zaštite novinara;
- Izvršiti funkcionalnu i fiskalnu decentralizaciju sistema uprave u Crnoj Gori u skladu sa EU tendencijama i standardima.

IV - NOVA EKONOMSKA POLITIKA

Crna Gora je pred velikim ekonomskim i socijalnim izazovima. Nivo i struktura društvenog proizvoda, stepen zaposlenosti, makroekonomski indikatori, spoljno-trgovinski deficit, nivo inflacije, stanje u javnim finansijama, ekspanzivna fiskalna politika, obim javne potrošnje, visina javnog duga i buduće obaveze, budžetski deficit i fondovske dubioze, likvidnost privrede, kreditni rejting, obim investicija, su neki od indikatora koji ukazuju na veoma alarmantno stanje i moguće pogubne epilogе. Socijalna struktura stanovništva, posebno pojedinih socijalnih grupa, je zabrinjavajuća. Nedizifikovana ekonomija, zatočeni i limitirani brojni resursi, pogrešan način njihove valorizacije i eksploatacije, nedostatak infrastrukture, struktura i kvalitet tržišta rada, dodatno usložnjavaju ukupno stanje. Nepredvidiva i intezivna globalna dešavanja dovode ekonomsko i ukupno stanje do visokog rizika i čak - apsurdа.

Krajnje je vrijeme da se prestane sa populizmom, da se građanima saopšti puna istina, da se u potpunosti napusti retrogradni

neoliberalizam, da se usvoji nova ekonomska politika, kako bi uz puni stručni i socijalni konsenzus i dogovor, uz podršku međunarodne zajednice, zaustavili negativne trendove, realizovali novu agendu i učinili ekonomiju dugoročno održivom i konkurentnom, a socijalno stanje sve bolje.

Mjere:

- Izvršiti analizu stanja u javnim finansijama, državnim i lokalnim budžetima, državnim fondovima, akcionarskim društvima u većinskom i dominantnom vlasništvu države i lokalnih samouprava, agencijama i institucijama;
- Izvršiti analizu državnog duga, unutrašnjeg i spoljašnjeg, i njegovu ročnost, izdate garancije, te iznos odobrenih kredita i pomoći, državnih rezervi;
- Izvršiti analizu stanja ukupnog realnog sektora, malih i srednjih preduzeća, njihovo poslovno i finansijsko stanje, likvidnost i kreditne obaveze, tržište rada, stvarne zarade zaposlenih;
- Ažurirati registre socijalno ugroženih građana na osnovu stvarnih zdravstvenih i socijalnih potreba;
- Izvršiti analizu stanja i kretanja u monetarnom sektoru, likvidnost, agregatno stanje, kreditnu aktivnost, depozite, kapital, rezerve, kamatne stope komercijalnih banaka, IRF-a, mikrokreditnih institucija, lizing kompanija, CBCG;
- Otpočeti i intezivirati pregovore sa kreditorima o mogućem otpisu, reprogramu duga i hedžingu;
- Intenzivirati pregovore sa međunarodnim kreditorima i investitorima o mogućnostima i načinu dobijanja novih kredita, čineći to na krajnje analitičan način, sa kratkoročnim i dugoročnim efektima, posebno imajući u vidu i razvojnu i socijalnu komponentu, sa naročitom pažnjom na uslove MMF-a;
- Usaglasiti sa Evropskom komisijom izdašnju finansijsku i drugu podršku u cilju realizacije reformi i nove ekonomske politike;
- Usaglasiti stavove sa domaćim komercijalnim bankama o aktivnom učešću u novoj ekonomskoj politici i povoljnijim kreditnim uslovima građanima;
- Usvojiti rebalans budžeta za 2023. godinu, poslije turističke sezone i na osnovu izvršenih analiza i donesenih mjera, kako bi se deficit smanjio i održale javne finansije;
- Usvojiti Agendu fiskalne konsolidacije kroz reformu upravljanja

javnim finansijama, racionalno planiranje i izvršavanje budžetskih obaveza, jačanje fiskalne discipline, internom i eksternom revizijom, odlučnom borbom i nultom tolerancijom prema korupciji i sivoj ekonomiji, smanjenjem poreskog duga, objektivizacijom njegovog iznosa i reprograma u cilju povećanja kreditne sposobnosti, usaglašavanja akcizne politike sa standardima EU, punom racionalizacijom budžetskih rashoda;

- Upravljanje javnim dugom na taj način što će se utvrditi i permanento pratiti struktura postojećeg duga, spoljnog i unutrašnjog, državnog i lokalnih samouprava, državnih zapisa, državnih garancija, valutnu strukturu, troškove rizika, strukturu kamata, projekcije kretanja duga. Takođe se mora kontinuirano pregovarati sa povjericima kredita o reprogramu i otpisu duga, zaduživati se samo pod najpovoljnijim uslovima, eventualno za potrebe neophodne za funkcionisanje države i lokalnih samouprava, za dinamičan i održiv ekonomski razvoj i za realizaciju visokokvalitetnih javnih investicija, ujednačavati otplatu duga, produžavati ročnost komercijalnog duga, postići najpovoljnije upravljanje valutnim rizikom, postići najpovoljnije upravljanje rizikom kamatnih stopa, svesti na minimum troškove zaduženja kod komercijalnih banaka, efikasno koristiti dostupne fondove EU u procesu integracija;
- Reforma finansijskog sektora bi sadržavala osnivanje novih finansijskih institucija, „Fonda za Crnu Goru“; profesionalizovati rad CBCG radi očuvanja stabilnosti bankarskog sektora unapređenjem zakonske regulative i kontrole, kontinuirano unapređivati kreditnu aktivnost komercijalnih banaka i smanjivati iznos kamata i bankarskih troškova, aktivirati kreditnu štednju sa drugim instrumentima na tržištu kapitala u cilju finansiranja visokokvalitetnih javnih investicija, kontinuirano pregovorati sa EU o obimnijoj finansijskoj pomoći, koja nam pripada kao zemlji kandidatu i budućoj članici EU, posebno o podršci reformama i realizaciji infrastrukturnih i drugih visokokvalitetnih javnih investicija, oživjeti zamrlo tržište hartija od vrijednosti, pojačati ulogu osiguravajućih društava, fondova i drugih institucija na tržištu kapitala;
- Reforma javnog sektora bi se sprovela na taj način što bi se postojeći javni sektor transformisao u profesionalan, efikasan i racionalan servis građana, izmijenio Zakon o državnim službenicima i namještenicima, kako bi se jasnije precizirali zahtijevani kriterijumi za rukovodni kadar, utvrdio tačan broj

zaposlenih u javnoj upravi na državnom i na nivou lokalnih samouprava; izraditi novu racionalnu sistematizaciju sa preciznim zahtjevima za traženi nivo kvalifikacija i posebne uslove i detaljnim opisima radnih mjesta, ojačati institut kadrovske plana kako bi se postigao kvalitetan rad na svakom radnom mjestu, sankcionisati svako zaposlenje koje je proizvod političkog protekcionizma, nepotizma ili klijentelizma, uvesti nultu toleranciju prema korupciji u javnom sektoru, uvesti e-upravu, modernizovati i maksimalno digitalizovati rad u javnoj upravi kako bi se postigla visoka efikasnost, osloboditi se od nestručnog i nekvalitetnog kadra, zaposliti stručne i kvalifikovane pojedince;

- Reforma poreske politike bi trebalo da se zasniva na smanjenju ukupnog poreskog opterećenja, povećanja poreske baze, stimulisanju preduzetništva i zaštite „ranjivih grupa“, kao i uvođenja progresivnog oporezivanja na bogatstvo. Efikasna borba protiv sive ekonomije se može ostvariti profesionalizacijom, modernizacijom i efikasnim radom poreskih službi, te povećanjem represivnih mjera;
- Politika zarada i penzija će isključivo zavisiti od kvaliteta reformi koje moramo ostvariti, zapažajući i zadovoljavajući pri tome i realne potrebe svakog pojedinca, ali i posebnost i minule i aktuelne rezultate rada, što bi se trebalo postići uz širi društveni dogovor, uvažavajući i teško nasljeđe, kao i globalna dešavanja. Garantujemo da ćemo realizacijom ovog programa, energičnom borbom protiv organizovanog kriminala i korupcije, novom ekonomskom politikom, velikim i održivim investicionim ciklusom, punim sektorskim reformama, učiniti da Crna Gora bude uspješna zemlja Evropske unije, sa prosječnom platom iznad 1.000 €, prosječnim penzijama iznad 700 €, punim angažovanjem radno sposobnih građana i iskorijenjenim siromaštvom. Izvšiti izmjene i dopune Zakona o penziono-invalidskom osiguranju i Zakona o zaradama u javnom sektoru kako bi sprovelo pravično usklađivanje i eliminacija diskriminacije pojedinih socijalnih kategorija;
- Unapređenje poslovnog ambijenta i investicione klime se mora ostvariti brojnim mjerama, kojima će se stvoriti ekonomski okvir pogodan za nove investicije, priliv zdravog novca, otvaranje novih radnih mjesta, gdje će troškovi biti znatno manji, vrijeme pokretanja biznisa mnogo kraće, profesionalnost

e-uprave zavidna, sve procedure na jednom šalteru, plaćanje poreza pojednostavljeno. Tržište rada bi trebalo unaprijediti u cilju zadovoljenja kvaliteta i stručnosti radne snage, veće konkurentnosti, priliva stranih investicija, otvaranja radnih mjesta i veće zaposlenosti. Finansijski sektor mora biti u službi razvoja poslovnog ambijenta. Tržišna ekonomija je osnova, uz podršku preduzetništvu i zaštitu zdrave domaće ekonomije;

- Reformisati i unaprijediti institucionalni okvir:
  - Osnovati „Institut za razvoj Crne Gore“, koji će okupiti naučni i stručni potencijal i koji će, koristeći najveća dostignuća i uvažavajući trendove i mišljenja javnosti, nuditi optimalna rješenja i strateške pravce razvoja;
  - Osnovati „Razvojnu banku Crne Gore“, transformacijom IRF-a, koja će predstavljati centralnu finansijsku instituciju za obnovu i razvoj Crne Gore, tako što će finansirati razvoj privrede, izgradnju infrastrukture, podsticati izvoz, podržati razvoj malih i srednjih preduzeća, zaštitu okoline, izdavati garancije za kreditiranje, zajednička ulaganja, podržavati inovacije i nove pravce razvoja u cilju jačanja konkurencije i otvaranja novih radnih mjesta, sve to na najjeftiniji način i pod punom transparentnošću i kontrolom;
  - Osnovati „Agrobanku Crne Gore“, koja će na efikasan i transparentan način koristiti sredstva EU, njenih finansijskih institucija, namjenskih fondova i kreditnih linija, zajedno sa podrškom iz budžetskih sredstava i podrškom komercijalnih banaka, sve u cilju razvoja poljoprivrede;
  - Osnovati „Državni poslovni sistem“AD, kao jednočlano akcionarsko društvo u državnom vlasništvu, koje će u skladu sa novim trendovima vodećih zemalja EU, biti vlasnik određenih strateških industrija i infrastrukture;
  - Osnovati „Fond za Crnu Goru“ sa značajnim finansijskim potencijalom, koristeći sudskim postupkom konfiskovana sredstva pojedinaca proistekla iz kriminalnih radnji u prethodnih 30 godina, sredstva proistekla iz primjene Zakona o utvrđivanju porijekla imovine i specijalnom oporezivanju, bespovratna sredstva od EU, međunarodnih finansijskih institucija i donatora i sredstva dobijena najpovoljnijem zaduživanju na finansijskom tržištu i prodajom državnih obveznica, te na taj način podržati dinamičan i održiv investicioni razvoj;

- Osnovati državnu kompaniju „Telekomunikacije Crne Gore“, koja bi, osim osnovne djelatnosti, raspolagala infrastrukturnim resursima, poput optičkih vlakana i predajnika, te bi se na taj način povećala konkurentnost na tržištu telekomunikacija i unaprijedila bezbjednost i sigurnost podataka;
- Osnovati držanu kompaniju „Osiguranje Crne Gore“, kojom bi se smanjili troškovi obaveznog osiguranja državnog i lokalnog aparata i imovine, ukupnih troškova osiguranja građana, proširila ponuda kada su u pitanju vrste osiguranja, podstaklo uvođenje osiguranja u privredne grane u kojima ne postoji tradicija osiguranja, podstaklo preusmeravanje aktive u investicije;
- Reformisati „Poštu Crne Gore“ da može da obavlja djelatnosti u finansijskom sektoru i na taj način bude konkurentna komercijalnim bankama;
- Usvojiti strateška dokumenta za period 2024-2028. godina:
  - Program ekonomskih reformi za period 2024-2028. godina;
  - Fiskalnu strategiju Crne Gore za period 2024-2028. godina;
  - Program reformi upravljanja javnim finansijama za period 2024-2028.
  - Strategiju upravljanja dugom za period 2024-2028. godina;
  - Strategiju optimalizacije javne uprave 2024-2028. godina;
  - Strategiju borbe protiv siromaštva i socijalne isključivosti 2024-2028. godina.

V - POKRETANJE VELIKOG INVESTICIONOG CIKLUSA

Pokretanje velikog investicionog ciklusa, koji bi predstavljao Crnogorski Maršalov plan - Plan Evropske obnove, na održiv način, saglasan sa novim politikama Evropske Unije, je od presudnog značaja za ekonomski i ukupni prosperitet Crne Gore. Pri tome, proces bi trebalo voditi krajnje analitično, uz zapažanje pune procedure, dolaziti do optimalnih rešenja, uz puni stručni i laički konsenzus, sa podrškom međunarodnih institucija i stručnjaka, kako bi stvorili dinamičan razvoj, nova radna mjesta, novu vrijednost i suficite. Investicije moraju da aktiviraju i u najvećoj mjeri domaće potencijale i znanje.

Mjere:

- „Institit za razvoj Crne Gore“ u saradnji sa Vladom Crne Gore da usaglasi Prostorni Plan Crne Gore i strateška sektorska dokumentanta razvoja;
- „Institit za razvoj Crne Gore“ da izvrši ekspertizu kvaliteta i stepena realizacije kapitalnih projekata koji su u toku, kao i tehničke dokumentacije planiranih objekata;
- Tehničku dokumentaciju svih kapitalnih projekata koja ne omogućava optimalna rješenja unaprijediti sa novim projektnim zadacima i doradom;
- Izradom studija izvodljivosti, idejnih projekata i glavnih projekata, doći do stepena opravdanosti i prioriteta u izgradnji kapitalnih projekata u oblasti energetike, turizma, saobraćaja, industrije, IT tehnologija;
- Usaglasiti investicioni ciklus i prioritete sa susjedima i EU kako bi investicije bile održivije, jeftinije, i kako bi se maksimalno iskoristila sredstva iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan.

VI - REINDUSTRIJALIZACIJA I DIGITALIZACIJA

Stanje i trendovi u svijetu ukazuju na to da je industrija najveći generator razvoja i stvaranja novih radnih mjesta, da ona unapređuje ukupni kvalitet življenja i doprinosi blagostanju cijelog društva, da počiva na znanju, da su brzorastuće ekonomije posljedica konkurentne industrijske proizvodnje i inovativne djelatnosti.

Nova politika EU se zasniva na revolucionarnoj industrijalizaciji, digitalizaciji, „zelenim“ tehnologijama, razvoju održivog saobraćaja i jačanju otpornosti EU. Ona će se bazirati na kružnoj proizvodnji, klimatskoj neutralnosti, dekarbonizaciji energetski intezivnih industrija, naprednoj digitalizaciji, modernim tehnologijama, novim propisima, planovima, infrastrukturi i naučnoj i finasijskoj podršci, jedinstvenom i efikasnom evropskom tržištu, zaštiti svojinskih i intelektualnih prava, punoj zaštiti od spoljne nelojalne konkurencije. Evropska industrija i do sada je bila najjača industrija svijeta, glavni pokretač je rasta i blagostanja u EU. Učestvuje sa preko 80% u izvozu EU, oko 80% u istraživanju, zapošljava preko 35 miliona ljudi, produkuje oko 20% ukupne dodate vrijednosti, svaki posao u industriji proizvodi 2-3 radna mjesta u drugim sektorima, u industriji su najkvalitetnija i natprosječno plaćena radna mjesta. Učestvuje

sa 20% u ukupnoj svjetskoj proizvodnji. „Fond za oporavak“ i „Nova generacija EU“ za revolucionarnu industrijalizaciju će iznositi preko 2.000 milijardi eura, od kojih će 70% biti bespovratna sredstva, a 30% su povoljni krediti koji će se vraćati do 2058. godine.

Reindustrijalizacija, na dugoročno održivim osnovama, mora biti jedna od vodećih aktivnosti u Novoj ekonomskoj politici Crne Gore. Uspostavljanje konkurentne i održive industrije je veoma složen i zahtjevan proces, posebno imajući u vidu stanje u kojem se danas nalazi crnogorska industrija, da se u prethodnih 30 godina odvijala intenzivna deindustrijalizacija, raubovanje resursa i ekološka devastacija kroz retrogradnu ekonomsku politiku i pljačkašku privatizaciju. Taj proces se u većoj mjeri odvijao i u posljednjih tri godine.

Crna Gora mora postati dio projekta EU – industrijska strategija za globalnu konkurenciju, zelenu i digitalnu Evropu.

Mjere:

- Raskinuti protivzakonite koncesione ugovore i zabraniti izvoz boksita, rude, drveta i prirodnih dobara;
- Preispitati i raskinuti protivzakonite privatizacione ugovore, posebno u aluminijumskoj industriji;
- Osnovati „Industriju Crne Gore“ AD, kao jednočlano akcionarsko društvo u državnom vlasništvu, restrukturirati i modernizovati sve privredne subjekte koji su pravosnažnim presudama vraćeni državi;
- Sačiniti nove procjene uticaja na mala i srednja preduzeća i obezbijediti povoljan ambijent za razvoj;
- Sačiniti strateški dokument industrijske politike Crne Gore za srednjoročni period, saglasan sa novom industrijskom politikom EU;
- Sačiniti novu strategiju stručnog obrazovanja koja bi u potpunosti odgovorila potrebama dinamičnog i pametnog razvoja tržišta rada;
- Sačiniti Studiju revitalizacije i dugoročne održivosti aluminijumske industrije i realizovati je;
- Sačiniti Studiju revitalizacije i dugoročne održivosti industrije čelika i realizovati je;
- Sačiniti Studiju revitalizacije i dugoročne održivosti industrije

- prerade drveta i realizovati je;
- Sačiniti Studiju revitalizacije i dugoročne održivosti prehrambene industrije i realizovati je;
  - Sačiniti Studiju revitalizacije i dugoročne održivosti građevinske industrije i realizovati je;
  - Sačiniti Studiju razvoja informacionih i digitalnih tehnologija i realizovati je.

VII - ZELENA ENERGIJA

Svijet je pred velikim izazovima - ubrzane klimatske promjene i energetska kriza sa brojnim drugim krizama, prijete izumiranju čovječanstva. Rat u Ukrajini proizveo je više paralelnih kriza. Prema posljednjem izvještaju UN o emisiji gasova sa efektom staklene bašte, Planeta će se do kraja vijeka umjesto do 1,5 C, kako je projektovano Pariskim sporazumom, zagrijati za 2,8 C u odnosu na preindustrijski period. Nestanak ostrvskih država sa niskom nadmorskom visinom, milijarde ljudi koji će biti izloženi ekstremnim temperaturama, stotine miliona koji će morati da se sele, dogodiće se i znatno ranije od kraja vijeka. Izumiranje čovječanstva od klimatskih promjena ne shvata se dovoljno ozbiljno, upozoravaju naučnici. Međunarodna agencija za obnovljivu energiju je na klimatskom samitu u Egiptu COP 27 iznijela stav da Svijet mora udvostručiti ciljeve za zelenu energiju do 2030. godine, i umjesto 5,4, potrebno je novih 10,8 teravata zelene energije.

Prema Izvještaju Međunarodne agencije za energetiku, kojeg je naručila vlada Japana za potrebe Grupe 20, čisti vodonik i električna energija iz obnovljivih izvora su jedina goriva budućnosti. Sva ostala goriva su tranziciona. Što kraće bude trajala tranzicija, budućnost čovječanstva će biti manje problematična.

Cilj „Evropskog zelenog plana“ je da EU do 2050. godine bude prvi klimatski neutralan kontinent i postane globalni predvodnik za spas Zemlje od klimatskih promjena. EU formira nove fondove sa ogromnim finansijskim sredstvima za podršku privredi i građanima od krize i za energetska tranziciju, EK je formirala novi zeleni plan od 210 milijardi €, sama Njemačka fond od 200 milijardi €. Evropski parlament je donio istorijsku odluku o zabrani prodaje vozila sa motorima na unutrašnje sagorijevanje od 2035.godine. EK će sprovesti mjere da do 2025. svaka javna zgrada dobije krovne solarne panele, da oni budu obavezni za svaku novu i renoviranu zgradu.

Elektroenergetski sektor Crne Gore bi trebalo razvijati na dinamičan, sveobuhvatan i održiv način, u punom saglasju sa budućim Evropskim zelenim planom i sa energetsom politikom Evropske unije. EPCG je u prethodnih 30 godina bila žrtva mnogih korupcionaških ugovora i tajkunske privatizacije. Opstala je zahvaljujući kompetentnom kadru, tekućem i investicionom održavanju. Energetska konekcija sa Italijom pruža velike mogućnosti.

Potencijal velikih vodotoka nije iskorišćen više od 20%. Iskorišćenost u EU je preko 80%. Projektni zadaci i dokumentacija izgradnje HE Komarnica i HE Kruševo ne obezbjeđuju optimalnu valorizaciju vodotoka Pive. Hidropotencijal manjih rijeka i vodotoka i izgradnja malih hidrocentrala je dominantno bila proizvod partikularnih interesa izabranih, a ne u funkciji održivog razvoja. Korišćenje voda Bilečkog jezera je postalo pitanje, ne samo ekonomsko i prav, već i dostojanstva Crne Gore.

Potencijal uglja nije iskorišćen kada mu je bilo vrijeme. Sadašnja ekološka rekonstrukcija TE „Pljevlja“ ne obezbjeđuje ekološku neutralnost i ekonomsku konkurentnost.

Potencijal vjetra iznosi oko 900 GWh/godišnje. Izgrađene VE Krnovo i VE Možura su instalisane snage 72 i 46 MW, VE Gvozd čija izgradnja je u toku će biti instalisane snage 54,6 MW a buduća VE na lokaciji Braići snage veće od 70 MW.

Potencijal sunčevog zračenja je ogroman, pojedina područja imaju insolaciju preko 2.000 h/godišnje, odnosno preko 2.500 h/ godišnje, a Podgorica i više. Buduća solarna elektrana Bliska Gora će biti snage 50 +200 MW. Projekti Solari 3000+ i Solari 500+ su veoma inovativni.

Potencijal biomase prema nekim studijama iznosi čak 4.200 GWh/godišnje. Studija daljinskog grijanja na biomasu Žabljaka nije još realizovana zbog nepostojanja prostorno-planske dokumentacije.

Crna Gora mora biti izvoznik „zelene“ električne energije.

Mjere:

- Izraditi kvalitetan Prostorni plan Crne Gore;
- Sačiniti Nacionalni energetska i klimatski plan u skladu sa Evropskim zelenim planom i sa energetsom politikom Evropske unije;
- Energetsku politiku bi trebalo da sprovodi Vlada Crne Gore, uz

sugestije „Instituta za razvoj“ i saglasje sa Skupštinom Crne Gore i naučnim i civilnim sektorom;

- Sačiniti studiju opravdanosti izgradnje reverzibilnih hidroelektrana Komarnice, Pive II i Kruševa, koje bi sa HE „Piva I“ radile u taktu i proizvodile vršnu energiju. Studijom razmotriti varijante sa i bez potapanja Šavnika pri izgradnji HE „Komarnice“ i izgradnju HE“Kruševo“ na dijelu teritorije Republike Srpske i na teritoriji Crne Gore;
- Sačiniti studiju opravdanosti valorizacije Bilečkog jezera izgradnjom HE“Boka“ ili prevođenjem voda;
- Sačiniti ekspertizu tkz. ekološke rekonstrukcije TE“Pljevlja I“, kojom se ne zadovoljavaju nove granične vrijednosti emisije sitnih čestica klase PM2.5 , SO₂ i NO_x; mogućnost ugradnje komercijalnih tehnologija neutralizacije CO₂. Mora se znati da jedna tona uglja, zavisno od sadržaja ugljenika, proizvede oko 2,6 tona CO₂, što pri taksu i prekograničnim porezima od minimum 50 €/t CO₂ iznosi na godišnjem nivou više od 130 miliona €;
- Mapirati područja sa najvećom insolacijom i potencijalom vjetra i, uz zadovoljenje drugih kriterijuma od javnog interesa Države i lokalnog stanovništva, odrediti područja gdje bi se gradile nove solarne i vjetro elektrane u državnom ili javno-privatnom vlasništvu putem javnog poziva, a zatim aukcije. Za nauku, na površini od oko 200 hektara, koje ima insolaciju kao Podgorica, može se izgraditi solarno polje, sa oko 250.000 dvostranih panela, koje bi zadovoljilo potrebe oko 230.000 stanovnika. Čemovsko polje ima površinu od 55.000 hektara;
- Sačiniti studiju opravdanosti gasifikacije Crne Gore u novim okolnostima. Spaljivanjem gasa oslobađa se jedna polovina CO₂ u odnosu na ugalj, manje količine NO_x i ne oslobađa se SO₂;
- Sačiniti studiju opravdanosti proizvodnje zelenog vodonika;
- Sačiniti studiju opravdanosti korišćenja biomase;
- Intenzivirati završetak započetih projekata izgradnje novih energetske kapaciteta, korišćenje voda Zete, tekuće investicije, projektni Solari;
- Uspostaviti profesionalno upravljanje i poslovanje u energetskim subjektima;
- Vlada Crne Gore sa lokalnom upravom bi trebalo da sačini stimulative programe unapređenja energetske efikasnosti i

postavljanje solarnih panela na javne, poslovne i stambene zgrade, zatim nad većim parkiralištima, kao što je izglasao novi zakon Senata Francuske;

- Pokrenuti projekat agrosolara koji bi podrazumijevao istovremenu poljoprivrednu proizvodnju i proizvodnju električne energije korišćenjem panela koji propuštaju 50% sunčeve svjetlosti;
- Inicirati sastanak sa Republikom Srpskom na najvećem nivou oko korišćenja voda i vodotoka Bilečkog jezera, Pive, Tare i Drine ili to rješavati međunarodnom arbitražom;
- Neophodno je da pravosudni organi preispitaju poslovanje u energetskom sektoru u prethodnih 30 godina.

VIII - MODERAN SAOBRAĆAJNI SISTEM

Nova politika EU proizvodi revolucionarne promjene i radikalnu transformaciju u saobraćajnom sektoru.

Crna Gora je u velikom zaostatku sa stanjem u saobraćajnom sektoru. Faktički smo „crna saobraćajna rupa“. Čak i u odnosu na Zapadni Balkan. Saobraćaj je ukupni limit razvoja Crne Gore. Saobraćajni sistem je u segmentima značajno devastiran, neuravnotežen, neefikasan, nekonkurentan, bezbjednosno rizičan, neodrživ i neintegrisan.

Nova ekonomska politika i razvoj saobraćajnog sektora Crne Gore mora biti u saglasju i predstavljati dio nove politike, saobraćajnog sistema i TNT-T mreže EU. Neophodno je to činiti, na sasvim drugi način nego do sada, sa kvalitetnim tehno-ekonomskim analizama, aktivirajući domaću pamet i resurse, uz punu podršku EU i međunarodnih institucija. Mnogo više koristiti fondove EK koja je usvojila Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan o bespovratnoj podršci do 9 milijardi eura i garancijama koje bi trebalo da generišu investicije od najmanje 20 milijardi eura. Izgradnju modernog saobraćaja bi trebalo usaglasiti sa prioritetima zemalja Zapadnog Balkana.

Mjere:

- Izraditi kvalitetan Prostorni Plan Crne Gore;
- Formirati „Konzorcijum za niskogradnju“, koji bi se bavio

- projektovanjem, nadzorom i izgradnjom kapitalnih projekata;
- Sačiniti novu Strategiju razvoja sabračaja Crne Gore 2025-2040. godine i akcioni plan 2025-2030 godina, u punom saglasju sa novom politikom EU;
  - Formirati sa Srbijom, Italijom, Mađarskom i Rumunijom komisiju za dovršetak izgradnje autoputa i željezničke infrastrukture Bar-Beograd; izraditi tehničku dokumentaciju za oba infrastrukturna objekta i aplicirati za finansijska sredstva iz Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan, fondova EU, Transportne zajednice za Zapadni Balkan, podrške SAD i Kine, međunarodnih finansijskih institucija;
  - Formirati sa Hrvatskom i Albanijom komisiju za izgradnju brze saobraćajnice duž crnogorskog primorja, izraditi tehničku dokumentaciju i realizovati projekat koristeći sve finansijske benefite;
  - Formirati ekspertsku grupu koja će preispitati ugovorne obaveze, anekse, dopunske radove, stepen i kvalitet završenih poslova, kašnjenje i zahtjeve kineske kompanije CRBC oko izgradnje dionice autoputa Smokovac -Mataševo;
  - Inovirati Studiju restrukturiranja i modernizacije „Aerodromi Crne Gore“ AD i odlučiti kroz koji model to realizovati;
  - Izraditi studiju modernizacije i restrukturiranja „Luka Bar“ AD i realizovati je sa optimalnim modelom; sačiniti studiju restrukturiranja i modernizacije „Luka Bar“.

IX - ODRŽIVI TURIZAM

Održivi turizam i održivost u svakom vidu turizma, budućnost je ovog sektora i ima dominantan primat. Potrebno je da bude u saglasju sa novom zelenom politikom EU, jer je podoban svojom veličinom i raznolikošću Crne Gore, njenim potencijalima i posebnostima.

Održivi turizam na najkvalitetniji način upravlja resursima, tako da se ostvaruju optimalni ekonomski, socijalni i estetski efekti, poštujući pri tome kulturološki integritet, osnovne ekološke procese, biološku raznolikost i sisteme na kojima se temelji život, stvara dobrobit i blagostanje cjelokupnoga društva.

Održivi razvoj turizma podrazumijeva optimalno korišćenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke

raznolikosti, zatim poštovanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te dugoročno planiranje za unapređenje privrednih, ekonomskih i socijalnih stanja unutar zajednice.

Održivi turizam produkuje diverzifikaciju turističkog proizvoda, ravnomjeriji regionalni razvoj, snažnije povezuje turizam i poljoprivredu, stvara dodatne mogućnosti za povećanje zaposlenosti, snažno utiče na mnoge druge sektore, rast BDP. Konstantno raste broj turista kojima je životna sredina veoma važan kriterijum. Tako, prema STO, turisti koji su u 2019. godini ostvarili oko 1,5 milijardi dolazaka i oko 1,4 biliona \$ prihoda, za 80% anketiranih - očuvana zdrava životna sredina je važna za izbor destinacije.

Crna Gora mora izvršiti potpunu i sveobuhvatnu reformu turističkog sektora, sprovesti njegovu diverzifikaciju i kroz srednjoročne i dugoročne mjere transformisati ga iz masovnog, pretjeranog i sezonskog turizma u održivi turizam. Pri tome, neophodno je otkloniti ili sanirati brojne limite koji determinišu održivi turizam, bilo da je u pitanju preurbanizacija na određenim lokacijama, divlja gradnja, neizgrađena i loša saobraćajna infrastruktura, nedostatak komunalne infrastrukture, odsustvo upravljanja otpadom, ekološka devastacija, izražena sezonalizacija ili nedostatak kvalitetne domaće radne snage.

Mjere:

- Osnovati Ministarstvo za turizam i izvršiti izbor stručnog rukovodećeg kadra u turističkim organizacijama, te hitno i koordinisano definisati i sprovesti aktivnosti u turističkom i drugim zavisnim sektorima;
- Osnovati Savjet za održivi turizam koji će razmatrati i usaglašavati najvažnija pitanja u vezi sa turističkim sektorom, programe i operativne planove oporavka turizma, strategije i akcione planove dugoročnog razvoja;
- Sačiniti Stragiju održivog turizma Crne Gore za period 2024 - 2035. godine, čijom primjenom će se Crna Gora pozicionirati kao globalna visokokvalitetna destinacija, sa „cjelogodišnjim“ turističkim životom, jedinstvenom ponudom, kvalitetnom infrastrukturom, očuvanom životnom sredinom. Strategija bi trebalo posebno da analizira sve činioce održivog turizma, strateško turističko pozicioniranje, turističko strukturiranje, na osnovu koncentracije različitih tipova resursa u pojedinim djelovima, swot analize, revitalizaciju i očuvanje prostora,

„oživljavanje“ sjevera, stvaranje potrebne saobraćajne i komunalne infrastrukture, povećanje standarda i kvaliteta postojećih smještajnih kapaciteta i usluga, valorizaciju resursa na održiv način i u cilju povećanja kapaciteta visokokvalitetnog smještaja, diverzifikaciju turističke ponude, stvaranje regionalnih klastera, potreban pravni okvir, sistemske podsticaje, reformu obrazovanja i zaposlenja, ekološku i energetska tranziciju, digitalnu tranziciju, sinergiju sektora, marketinške planove. Strategija bi trebalo da je u saglasju sa reformama u drugim sektorima, te sa novom zelenom politikom EU;

- Sačiniti Akcioni plan sprovođenja Stragije održivog turizma Crne Gore za period 2024-2028. godine, koji će sadržati sve operative mjere realizacije.

X - SAMODOVOLJNOST U HRANI I EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA

Stanje u kojem se nalazi poljoprivredno-prehrambeni sektor Crne Gore je krajnje problematično čemu su doprinijeli brojni faktori među kojima su: negativni demografski trendovi, zapuštena sela, devastirani i neiskorišćeni resursi, nedovoljna podrška države i lokalnih samouprava, nedostatak infrastrukture, tehnološki zaostatak, nepostojanje tržišnog koncepta, izraženi interes uvoznčkih lobija, ogroman spoljno-trgovinski deficit, i brojniji drugi. Dnevno uvezemo oko 2 miliona €, a minorno izvezemo.

Poražavajuća je činjenica da se od preko 516.000 hektara poljoprivredne površine obrađuje samo 190.000 hektara, što je 36%, dok je to u razvijenim državama više od 90%, da je stočni fond, broj gazdinstava i osiguranika sve manji, da je produktivnost na crnogorskim farmama po muznom grlu skoro duplo manja u odnosu na region, čak i do 2,5 puta manja u odnosu na zemlje članice EU.

Izdvajanje za Agrobudžet za 2023. godunu predviđeno je 53 miliona €, a iz eurofondova 23 miliona €, što je samo 1,85% od Budžeta, dok se iz Budžeta EU izdvaja 40% u periodu 2021-2027. godine namijenjeno za poljoprivredu, je dovoljan podatak.

Novim politikama EU, Evropskim zelenim planom, Strategijom „Od polja do stola“, Strategijom bioraznolikosti i Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU od 2022. do 2027. godine, poljoprivreda će počivati na održivom ekološkom i tzv. zelenom

konceptu, biti otporna prema klimatskim promjenama, zaštititi životnu sredinu, održavati zdravlje zemljišta, ekosistema i ljudi, da će investicije biti u znatno većem obimu, kako bi takva ekološka i održiva poljoprivreda ponovo oživjela porodična poljoprivredna gazdinstva i jačala lokalnu i turističku ponudu.

Intenzivnom proizvodnjom na globalnom nivou nestaje oko 12 miliona plodnog zemljišta godišnje, a korišćenje velikih količina pesticida, mineralnih đubriva, antibiotika i vitamina negativno utiče na biljni i životinjski svijet.

Nove tehnologije i trendovi sve značajnije mijenjaju prehranbeni sastav, navike i potrošačke sklonosti, da poljoprivrednik postaje i prerađivač, distributer ili trgovac, maloprodaja pruža usluge pripreme hrane, postaje i dobavljač, ugostitelji sve češće osnivaju vlastite lance dostave.

Nove tehnologije proizvodnju hrane čine „pametnom“, integriraju je u svaki dio industrije, povećavaju produktivnost, smanjuju troškove, stvaraju visokokvalitetne urbane farme, mala preduzeća imaju svoje web stranice i mobilne aplikacije.

Strateški interes Crne Gore je postići samodovoljnost u proizvodnji hrane, supstituišući uvoz sa domaćim proizvodima, koristeći pri tome komparativne prednosti, raznolikost klime, reljefa i zemljišta, što omogućava proizvodnju širokog asortimana poljoprivrednih proizvoda, od mediteranskih do kontinentalnih.

Ekološka poljoprivreda uspostavlja ravnotežu između ljudi, ekosistema i zdravog zemljišta, jača lokalnu i turističku ponudu, poboljšava dobrobit življenja, stavlja fokus na održive investicije, oživljava manja porodična gazdinstva.

Mjere:

- Država mora garantovati otkup tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda po optimalnoj cijeni koja će pokriti realne troškove proizvodnje i obezbijediti razumni profit;
- Povećati izdvajanje za Agobudžet sa sadašnjih 1,83 na 4% do 2027. godine iz budžetskih rashodnih sredstava, namijeniti ih, prije svega, razvoju ekološke i održive poljoprivrede, ruralnom razvoju i ribarstvu;
- Osnovati Agobanku Crne Gore, koja će sa Razvojnou bankom Crne Gore, komercijalnim bankama, EU-fondovima, sredstvima iz Budžeta, podržati reformu poljoprivrede, osnivanje poljoprivrednih

gazdinstava, stvaranje novih radnih mjesta, modernizaciju proizvodnje i prerade;

- Osnovati preduzeće „Ekološka hrana Crne Gore“ A.D. u državnom vlasništvu, koje će podsticati proizvodnju, otkupljivati tržišne viškove po cijenama koje obezbjeđuju rentabilnost proizvodnje, skladištiti ih, prerađivati i plasirati na domaće i inostrano tržište;
- Sačiniti program „Oživimo selo“, koji bi obuhvatio izgradnju infrastrukture - putne, komunalne, telekomunikacione, obrazovne, zdravstvene, kulturne i socijalne;
- Izvršiti novi popis poljoprivrednog zemljišta i zaustaviti njegovu dalju devastaciju i prevođenje u građevinsko zemljište;
- Usvojiti ekonomske i carinske mehanizme zaštite domaće proizvodnje od nelojalne konkurencije i uvoza;
- Osnovati i podržati berzu poljoprivrednih proizvoda i ribe, na kojoj će veletrgovci, zadruge i veći proizvođači prodavati proizvode hotelijerima, ugostiteljima, trgovačkim lancima;
- Osnovati Direkciju za robne rezerve, koja bi raspolagala sa dovoljno strateških prehranbenih proizvoda u skladištima i magacinima za normalan život za period od tri mjeseca. Robne rezerve bi bile i značajan mehanizam za intervenciju u slučaju većih poremećaja na tržištu. Potreba za osnivanjem Robnih rezervi se pokazala neophodnom u brojnim kriznim slučajevima;
- Osnovati Centar za pametnu poljoprivredu sa ICT djelatnošću, koji bi povezo nauku i proizvodnju hrane, doprinio automatizaciji proizvodnje, ponudio nove tehnologije i inovacije, digitalizaciju poljoprivrede, umrežio ekosistem, povezo lanac od polja do stola, preduprijedio nepovoljne vremenske uslove, zaustavio bolesti, značajno povećao produktivnost i kvalitet i smanjio troškove;
- Sačiniti set finansijskih i poreskih mjera za podršku preduzetničkim inicijativama, posebno mladih poljoprivrednika u ruralnim područjima i obezbjeđivanje njihove održivosti;
- Umrežiti turizam i poljoprivredu u cilju unapređenja sadržaja ponude, autentičnosti, valorizacije resursa, diverzifikacije, povećanja proizvodnje, otvaranja novih radnih mjesta, stvaranja prepoznatljive gastro destinacije;
- Sačiniti i realizovati plan zaštite i povećanja otpornosti poljoprivrede od izglednog porasta promjenljivosti klime, ekstremnih temperatura, suša i poplava, i obezbijediti svakodnevno informisanje;

- Ojačati savjetodavnu službu na cijeloj teritoriji Crne Gore, preko koje bi se kroz razne oblike prezentacija, obuka, predavanja, preporuka, upozorenja, komunikacije vršio izbor i uzgoj najbolje pasmine stočnog fonda, unaprijedilo voćarstvo, jačao razvoj biljne proizvodnje;
- Permanentno informisanje i obuka o mogućnostima i načinu korišćenja IPARD i drugih EU-fondova i terminima za prijavu;
- Permanentno unapređivanje sanitarne kontrole u cilju postizanja ekološke proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, kvalitetnog uvoza i korišćenja zdrave hrane;
- Nastaviti brendiranje domaćih proizvoda, poštujući cijeli lanac domaće proizvodnje i prerade, kako bi uistinu dobili proizvod sa zaštićenom oznakom kvaliteta na nacionalnom nivou, priznat u svijetu, čija cijena bi bila znatno viša u odnosu na onu za proizvode iz masovne, hibridne i komercijalne proizvodnje;
- Intenzivnije promovisati programe „Kupuj domaće“, „Ekološki kvalitet“, „Planinski proizvod“, „Sa moje farme“ preko različitih subjekta od madija, sajмова do trgovačkih lanaca;
- Podstaći razvoj zadruga i klastera za pojedine mikro lokacije i asortimane proizvodnje sa ciljem smanjenja ulaganja u mehanizaciju, veće produkcije i boljeg plasmana;
- Sačiniti interveni plan očuvanja i saniranja kvaliteta voda i ribljeg fonda u saradnji sa zemljama Jadranskog mora i zajedničkih vodotoka i stajaćih voda, unaprijediti zakonsku regulativu u oblasti ekologije, sprovesti preporuke EK, pojačati inspeksijski nadzor, planski rešavati komunalni otpad;
- Sačiniti plan za ispunjavanje mjera datih u Izvještaju Evropske komisije za Crnu Goru za 2022. godinu za Poglavlje 11 - Poljoprivreda i ruralni razvoj, Poglavlje 12 - Bezbjednost hrane, veterinarstvo i fitosanitarna politika i Poglavlje 13 – Ribarstvo;
- Sačiniti „Strategiju razvoja poljoprivrede za period 2024-2030. godina“, koja bi ponudila viziju i plan strateškog razvoja i transformacije poljoprivredno-prehranbenog sektora u svim fazama, uključujući poljoprivrednu proizvodnju, preradu, distribuciju proizvoda, tržište i zahtjeve potrošača. Strategija bi obuhvatila sve mehanizme razvoja i modele rasta ekološki održive i konkurentne poljoprivrede, koristeći komparativne prednosti, uvažila klimatske promjene, te na taj način postigla kumulativnu samodovoljnost i anulirala spoljno-trgovinski

deficit u izvozu i uvozu hrane. Bila bi u saglasju sa Evropskim zelenim planom, Strategijom „Od polja do stola“, Strategijom bioraznolikosti i Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU za period 2021-2027. godina;

- Sačiniti Akcioni plan sprovođenja Strategije razvoja poljoprivrede za period 2024-2026. godina.

XI - DRUŠTVO ZNANJA- OBRAZOVANJE I NAUKA

Znanje je resurs nad resursima. Od valorizacije znanja zavisi valorizacija ostalih resursa i kvalitet ukupnog života. Bez ulaganja u obrazovanje i nauku nema progresa države. Izdvajanja za nauku po Lisabonskoj konvenciji, čija smo potpisnica, trebala su da do 2010. godine dostignu nivo od 3%BDP. U naprednim i tehnološko razvijenim državama ona su u kontinuitetu veća od 5%BDP.

Stanje u ovom sektoru u Crnoj Gori je zabrinjavajuće. Politika je zagospodarila obrazovnim sektorom. Na rukovodećim mjestima nijesu najkvalitetniji, već partijski podobni. Urušen je kvalitet obrazovnog sistema. Naši učenici su na začelju ljestvice nivoa znanja uprkos hiperprodukciji diploma „Luča“. Pojedinačni uspjesi proizvod su talenta učenika, samostalnog rada i zalaganja pojedinih nastavnika, a ne sistema. Kurikulumi su postali predmet identitetskih nadgornjavanja. Obrazovna infrastruktura je nedovoljna, devastirana i u vidnom zaostatku za naprednim državama.

Zabrinjavajuća je dekadencija među mladima, korišćenje psihoaktivnih supstanci, porast vršnjačkog nasilja. Želja mladih je da do uspjeha dođu neradom, protekcionizmom, partijskom podobnošću i korupcijom. Uzori su im ljudi iz kriminala.

Mnoge visoko-školske ustanove su došle do licence za rad mimo propisanih kriterijuma. Akreditacije studijskih programa se olako dobijaju. Nastavni planovi i programi ne prate savremene trendove i tokove, niti potrebe tržišta rada. Nikada nije urađena analiza kvaliteta sistema obrazovanja nakon primjene Bolonjske deklaracije. Ona se primjenjuje na „crnogorski način“, kršeći osnovne postulate.

Mnogi izbori u nastavna i naučna zvanja bili su motivisani političkom podobnošću, a ne stručnošću. Oprema za naučno-istraživački rad na vrlo je niskom nivou. Naši univerziteti su na samom začelju međunarodno priznatih rang lista. Materijalni status univerzitetskih profesora zahvaljujući inicijativi Pokreta za promjene je za crnogorske uslove na zavidnom nivou.

Tržište rada preplavljeno je sumnjivim diplomama na svim nivoima. Ogroman problem imamo i sa „odlivom mozgova“.

Mjere:

- Kroz izmjenu zakonske regulative izvršiti potpunu depolitizaciju sistema obrazovanja, dajući primat kvalitetu i viziji razvoja;
- Značajno unaprijediti društveni i materijalni status prosvjetnih radnika na douniverzitetskom nivou, kako bi ta profesija postala atraktivna;
- Povećati prostorne kapacitete kroz izgradnju novih i rekonstrukciju postojećih vrtića, kako bi se značajno povećao obuhvat djece koja borave u njima;
- Omogućiti besplatan boravak u vrtićima djeci korisnicima materijalnog obezbjeđenja porodice i djeci koju izdržava samohrani roditelj, koji nije zaposlen ili prima minimalnu zaradu;
- Započeti kurikularnu reformu na svim nivoima, kako bi naš sistem obrazovanja dobio na kvalitetu i pratio savremene trendove;
- Proaktivnim mjerama suzbiti vršnjačko nasilje na prihvatljiv nivo i uvesti prisustvo policajca u školskim dvorištima;
- Stimulisati upis u srednje stručne škole i jačati dualni sistem obrazovanja;
- Izmijeniti proceduru za izbor rektora i dekana na Univerzitetu Crne Gore kroz sistem neposrednog tajnog glasanja akademskog osoblja, kako bi se izvršila decentralizacija i depolitizacija u ovom segmentu;
- Izvršiti reviziju svih izbornih zvanja, kako bi se Univerzitet oslobodio od nekompetentnih kadrova, koji su zahvaljujući političkim i drugim vezama uspjeli da se okite zvanjima univerzitetskih profesora;
- Omogućiti mladim kadrovima na Univerzitetu da napreduju, na taj način što se izbor u nastavno zvanje neće uslovljavati fondom časova, već isključivo zavisiti od naučnih referenci;
- Akademskom osoblju na Univerzitetu strukturirati zaradu, tako da jedan dio se veže za nastavne aktivnosti, a jedan dio za naučno-istraživački rad;
- Izvršiti detaljnu reviziju poslovanja Univerziteta Crne Gore u zadnjih 20 godina;

- Stimulisati slobodnu misao na Univerzitetu Crne Gore, kao mjesto za debatovanje na razne društvene teme;
- Otvoriti studijske programe za nastavu na Engleskom jeziku;
- Značajno unaprijediti infrastrukturu i uslove za odvijanje nastave i naučno-istraživački rad na svim univerzitetkim jedinicama;
- Intenzivirati međunarodnu saradnju i razmjenu, posebno stimulisati mobilnost nastavnog kadra, kako bi unaprijedili znanja i vještine i prenijeli ih na studente;
- Stipendirati talentovane studente i deficitarna zanimanja uz obavezu da po završetku studija budu na raspolaganju državi Crnoj Gori;
- Značajno poboljšati studentske servise, a posebno povećati kapacitete za smještaj studenata, kroz izgradnju novih i poboljšanje i proširenje postojećih kapaciteta;
- Omogućiti besplatan smještaj i ishranu studentima čije su porodice korisnici materijalnog obezbjeđenja, kao i djeci nezaposlenih ili samohranih roditelja koji primaju minimalnu zaradu;
- Ažurirati i sačiniti direktorijum akademskog osoblja i potvrđenih stručnjaka u Crnoj Gori i dijaspori prema referencama i po ustanovama;
- Revidirati, unaprijediti i intenzivirati primjenu Mape puta za istraživačku infrastrukturu - prepoznati prioritete modernizacije nacionalne istraživačke opreme, formirati zajednički nacionalni istraživački prostor, "otvoriti" i učiniti dostupnim istraživački prostor, povezati ga sa regionalnim istraživačkim prostorom, Evropskim istraživačkim prostorom (ERA) i svjetskim istraživačkim centrima, otvoriti pristup publikacijama i istraživačkim podacima, podstaći mobilnost i umrežavanje istraživača i naučnika, značajno povećati državnu finansijsku podršku istraživačkoj djelatnosti, uvesti i podržati različite instrumente i finansijske izvore podrške istraživanju, efikasno koristiti EU i druge fondove namijenjene istraživanju, uvesti jasne kriterijume i punu transparentnost pri dodjeljivanju sredstava, kontroli trošenja i analizi efekata dodijeljenih finansijskih sredstava;

- Aktivno učestvovati u svim programima EU i pregovorima sa EK oko korišćenja finansijskih i drugih mogućnosti koji nudi „Horizont Evropa“ i drugi aktuelni programi;
- Uspostaviti i unaprijediti inovacionu infrastrukturu, umrežiti je, pustiti u rad i povezati sa privredom, uspostaviti novi finansijski okvir i kroz poreske olakšice stimulisati inovacije, povezati se regionalno, a i sa EU i međunarodnim inovacionim centrima, efikasno koristiti EU i druge raspoložive fondove, sačiniti Akcioni plan realizacije Strategije pametne specijalizacije Crne Gore;
- Formirati Institut za razvoj Crne Gore, kao vodeću instituciju u kreiranju strateškog razvoja i izradi tehno-ekonomskih analiza, studija i strategija, koji bi okupio istaknute domaće stručnjake po pojedinim oblastima kako dominantno kreirali razvoj zemlje. Prioritetne aktivnosti Instituta bile bi pokretanje velikog i održivog investicionog ciklusa;
- Povećavati budžetska izdvajanja za naučno-istraživačku djelatnost, naučno-istraživačke projekte, inovacione grantove, bilateralnu saradnju, konkurse za stipendije, postepeno do 3% u 2027. godini, kako bi postali konkurentni u Evropskom istraživačkom prostoru.

XII - ODRŽIVI ZDRAVSTVENI SISTEM

Zdravlje nije samo odsustvo bolesti ili onesposobljenosti, već stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja. Zdravlje je „resurs za svakodnevni život“.

Korona kriza je ogolila poražavajuću stvarnost zdravstvenih sistema, nedostatak prostornih i kadrovskih kapaciteta, ali i informatičke povezanosti, te neophodnih nacionalnih vodiča dobre prakse za prevenciju, dijagnostifikovanje i liječenje najčešćih oboljenja, kao i neophodnost sprovođenja kontinuirane medicinske edukacije kadra i razvoja naučne djelatnosti u medicini.

Kadrovska baza javnog zdravstvenog sistema Crne Gore predstavlja nešto manje od 9000 zaposlenih, od čega je oko 78% medicinski kadar, od toga oko 20% su ljekari. Poboljšanje materijalnog statusa zdravstvenih radnika, posebno ljekara, zahvaljujući inicijativi Pokreta za promjene, usporilo je odliv zdravstvenih radnika iz javnog sektora. Razlozi za emigraciju zdravstvenih radnika, pored materijalnog statusa su i odsustvo mogućnosti kontinuirane edukacije i

adekvatnih uslova rada. Manjak stručnog kadra „rješava“ se enormnim brojem pregleda što skraćuje vrijeme trajanja pregleda, pa pacijenti to tumače kao neposvećenost, a dolazi i do „burn out“ sindroma kod ljekara.

Budžetom za 2023. godinu za zdravstveni sistem izdvojeno 386,4 miliona €, odnosno 624 € po glavi stanovnika, što je značajno povećanje u odnosu na prethodni period, ali i dalje značajno manje u odnosu na prosjek u EU, koji je prije pandemije iznosio 2.900 €, a Luksemburgu čak iznad 5.000 €. Naši građani izdvajaju za dopunsku zdravstvenu zaštitu lična sredstva više od 40%.

Zdravstveni sistem Crne Gore nije kvalitetno integrisan i održiv. U njemu radi oko 2000 ljekara, što je manje od evropskog prosjeka. Broj medicinskih sestara i tehničara značajno je manji od potrebnog, dok je broj administrativnog osoblja značajno veći od evropskog prosjeka. Primarna zdravstvena zaštita ne funkcioniše ni približno neophodno potrebama građana. Sekundarni nivo zdravstvene zaštite, koji bi trebalo da obuhvati specijalističko-konsultativnu, konzilijarnu i bolničku zdravstvenu zaštitu, je na nezadovoljavajućem nivou, kako zbog izuzetno malog broja ljekara specijalista, tako i zbog neadekvatne medicinske opreme kojom bolnice raspolažu. Hitna medicinska pomoć godinama je svedena je na transportnu službu, bez potrebnih dijagnostičkih i terapijskih mogućnosti.

Činjenica da ne postoji protokol za tretman ni jednog stanja vrlo je zabrinjavajuća.

Kontinuirana medicinska edukacija nije odraz strategije razvoja zemlje, već ličnih aspiracija zaposlenih. Nedopustiva je činjenica da ne postoji obaveza da edukovani ljekar osposobi ostale ljekare naučenoj proceduri, već mu je to samo osnov samopromocije.

Važeća strategija za poboljšanje kvaliteta zaštite i bezbjednosti pacijenata 2019-2023., ne nudi viziju razvoja i reformi, nije racionalna u smislu ostvarivosti, i predstavlja održavanje statusa quo i samo „kozmetičke“ promjene.

Mentalno zdravlje građana se značajno pogoršava, kao posljedica teških životnih uslova i stalne neizvjesnosti. Činjenica je da i dalje osjetljive grupe pacijenata ne dobijaju zadovoljavajuću zdravstvenu uslugu. Decenijski degradirano životno okruženje, ekološki problemi, način življenja i uslovi rada proizveli su mnoga teška akutna i hronična oboljenja.

Mjere:

- Hitno okončati informativno povezivanje cijelog zdravstvenog sistema i ustanoviti faktičko stanje zdravstvene mreže, bilo da je u pitanju kadrovski potencijal, oprema ili bolnički kapaciteti;
- Mapiranje stanja je neophodno učiniti po nekoliko osa: regionalno, prema broju određenog profila zdravstvenog radnika, kao i obliku zdravstvene usluge, a posebno u odnosu na ranjive grupe stanovnika;
- Planiranje bolničkih kapaciteta mora se uskladiti sa postojećim kadrovskim kapacitetima, kao i sa analizom iskorišćenosti istih, ne samo po zdravstvenim ustanovama, već i po specijalističkim granama, kako bi dobili adekvatnu sliku potreba za proširenjem, jer kapacitet ustanova nije samo kapacitet bolničkih kreveta;
- Nastaviti započeti trend ulaganja u zdravstvene kapacitete, kao i decentralizaciju zdravstvenog sistema u cilju povećanja ujednačenosti zdravstvene usluge na cijelom području države uz kontinuirano snaženje medicinskog kadra;
- Sprovesti edukaciju i profesionalizaciju javne administracije u zdravstvu, prije svega u oblasti zdravstvene ekonomije čime bi se uz dobijanja preciznih podataka omogućilo i permanentno mjerenje indikatora kvaliteta zdravstvene zaštite, ali i povećao kvantum znanja o organizaciji i upravljanju resursima;
- Definirati pakete obaveznih zdravstvenih usluga, kako na nivou ukupnog sistema, tako i po svim nivoima zdravstvene zaštite;
- Oformiti registre bolesti, sa akcentom na hronične nezarazne bolesti, kao neophodnu osnovu za stvaranje daljih strategija razvoja.
- Redefinisati usluge koje se pružaju na primarnom nivou, povećavajući pravo izabranih ljekara na veću dijagnostičku i terapijsku paletu čime bi se smanjio procenat pacijenata koji se upućuju na viši nivo zdravstvene zaštite na prihvatljivih 30%;
- Značajno povećati izdvajanja za preventivne preglede, imajući na umu postojanje epidemije hroničnih nezaraznih bolesti koje sa 94% učestvuju u ukupnom mortalitetu u Crnoj Gori, čime bi se napokon promijenio neslavni trend, u kojem usluge pružene na sekundarnom i tercijalnom nivou zdravstvene zaštite i preko četiri puta nadmašuju preventivne preglede, a izabranim ljekarima bi se vratio zasluženi status i pacijenti bi prestali da ih smatraju ljekarima nižeg ranga;

- Nastaviti sa povećanjem broja specijalizacija uz plansko selektovanje određenih oblasti zbog limitiranog broja zdravstvenih radnika;
- Izdvojiti prioritete specijalizacije po regionima nakon detaljnog mapiranja kadrovskih kapaciteta tri tercijalna zdravstvena centra u zemlji, kako bi adekvatno profilisali neophodni zdravstveneni kadar;
- Jačati kapacitete hitne medicinske pomoći, kao jedne od najvažnijih karika u tretmanu urgentnih stanja u medicini, stimulisanjem ljekara kroz brze specijalizacije da ostanu u ovoj službi i time prekinuti trend dominantnog zapošljavanja u hitnoj službi ljekara bez dovoljno iskustva, kojima je to „prolazna stanica“ ka sekundarnom i tercijalnom nivou;
- Donijeti protokole i normative, uspostaviti standarde i u kontinuitetu vršiti evaluaciju kvaliteta pružanja zdravstvenih usluga;
- Sačiniti vodiče u svim oblastima medicine, vodeći se prioritetima u smislu hitnih stanja u medicini, a potom i prevalencije određene bolesti čime bi se doprinijelo povećanju značaja svih karika u hijerarhijskom lancu, smanjila ljeakrska greška na minimum i ujednačio kvalitet pružanja zdravstvene usluge na čitavoj teritoriji države;
- Obezbijediti kontinuiranu edukaciju medicinskom kadru, ne samo po ugovorima sa kliničkim centrima Srbije, već i u evropskim centrima izvrsnosti;
- Revidirati postojeće i definisati realne ciljeve Strategije razvoja zdravstva za naredni period i stalno analizirati implementaciju usvojenih akcionih planova;
- Povećati izdvajanja za zdravstveni sistem za minimum 100 € na godišnjem nivou po glavi stanovnika samo iz državnog Budžeta, kako bi vremenom, uz sredstva dobijena iz međunarodnih fondova i od donatora, zdravstvena mreža i zdravstveni sistem postali održivi i zadovoljili potrebe građana Crne Gore;
- Na optimalan način usaglasiti različite koncepte za proširenje postojećih i izgradnju novih zdravstvenih ustanova na primarnom, sekundarnom i tercijalnom nivou, koristeći u što većoj mjeri finansijska sredstva i podršku iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan i drugih međunarodnih fondova;
- Preispitati način finansiranja zdravstvene zaštite i održivost

sistema nakon odluke o ukidanju obaveznih doprinosa za zdravlje;

- Napraviti realni finansijski plan budžetiranja zdravstvenog sistema, koji će biti definisan realnom cijenom usluga, a ne opredeljenim državnim budžetom.

XIII - KULTURA ZA SVE

Kulturna scena u Crnoj Gori još uvijek je prilično ispolitizovana i podijeljena po nacionalnom ključu, a suštinsko valorizovanje i estetski dometi tzv. projekata od nacionalnog značaja su sasvim zanemareni, te je najčešće zloupotrebjavana za podizanje ideoloških strasti i konflikata. Država još uvijek nema usvojenu Strategiju razvoja kulture, postulate i mehanizme na kojima bi počivao sistem, niti je definisano šta Crna Gora očekuje od kulture. Kulturni identitet države dominantno se prilagođavao potrebama i identitetu vladajuće ideologije.

Institucije kulture se uglavnom isključivo oslanjaju na finansiranje iz budžeta bez potencijala ili svijesti o neophodnosti komercijalnog poslovanja, a evropska praksa je da se skoro 50% novca mora prihodovati od benefita koje donosi projekat. U protivnom, projekat se smatra promašenim.

U zadnje vrijeme primjetni su ohrabrujući pozitivni iskoraci i proaktivan pristup u radu Muzičkog centra i Prirodnjačkog muzeja.

Institucije sistema se potpuno neodgovorno i indolentno ponašaju u odnosu na kulturnu i prirodnu baštinu. Prijeti nam gubitak statusa grada Kotora na listi Svjetske baštine UNESCO-a. Kontrola prometa umjetnina i antikviteta nije adekvatno regulisana, čime se državi uskraćuje dio prihoda. Kadrovski kapaciteti u institucijama kulture su upitni, jer su politička uhljebljavanja dovela do deprofesionalizacije i srozavanja autoriteta ustanova i institucija.

Prostori u kojima su smještene institucije kulture uglavnom su nedovoljni, neadekvatni, loše opremljeni i generalno u lošem stanju.

Crna Gora je potpisnica velikog broja bilateralnih sporazuma i protokola saradnje iz oblasti kulture, ali to još uvijek nije uslovilo adekvatnu razmjenu iskustava i recipročno učesće relevantnih kulturnih aktera između zemalja potpisnica.

Nedovoljna pažnja se posvećuje sadržajima koji se pojavljuju na medijskoj sceni. Tako su elektronski i štampani mediji preplavljeni

govorom mržnje i netrpeljivosti, sadržajima nasilja, pa i pornografije, kao i okultizma, a takvi programi su dostupni čak i djeci.

Lokalna kulturna scena je prilično zapuštena, i nemamo ujednačen i ravnomjeran razvoj svih djelatnosti kulture na lokalnim nivoima. Pozorišna, likovna, audio-vizuelna i muzička produkcija su koncentrisane u svega nekoliko centara. Nedostaje programa na otvorenom, posebno u kontinentalnom djelu Crne Gore.

Mjere:

- Izraditi Strategiju razvoja kulture kojoj će prethoditi objektivna analiza stanja;
- Usvojiti Nacionalni program razvoja kulture i unaprijediti zakonodavni okvir;
- Decentralizovati model kulturne politike, i osloboditi ga birokratskih barijera;
- Ojačati kadrovske kapacitete u institucijama kulture;
- Podsticati razvoj alternativnih i marginalnih kulturnih modela i promovisati raznolikost kulturnih izraza;
- Podsticati kulturne različitosti - multikulturalnost, rodnu ravnopravnost i kulturne izraze različitih socijalnih grupa i pripadnika manjina;
- Planski postići ravnomjerniji razvoj kulture na teritoriji Crne Gore;
- Poboljšati tehničko-tehnološke uslove u ustanovama kulture, digitalizovati ih i sačiniti elektronske evidencije aktera u kulturi, uključujući nezavisnu kulturnu scenu;
- Učiniti kulturu dostupnom laičkoj javnosti kroz razne vidove komunikacije;
- Povećati iskorišćenost dostupnih međunarodnih fondova namijenjenih projektima iz oblasti kulture;
- Povećati broj međunarodnih koprodukcija u kojima učestvuje Crna Gora;
- Osnovati Agenciju za promociju kulture i kulturnog imidža Crne Gore, koja bi naše stvaraoce, i ono što oni rade, promovisala i predstavila inostranstvu;
- Uspostaviti međusektorsku saradnju kulture sa sektorima

- privrede, turizma, obrazovanja, sporta, i dr.
- Poseban akcenat staviti na kulturni turizam;
  - Uvesti u legalne tokove tržište umjetnina i antikviteta.
  - Sanirati i staviti u funkciju potencijale kulturne baštine i iskoristiti ih za promovisanje kulturnog turizma;
  - Napraviti elektronsku bazu kulturne baštine, dostupnu široj javnosti;
  - Obezbijediti uslove i prostorne kapacitete za čuvanje pokretne kulturne baštine – depoe;
  - Omogućiti kontinuirano stručno usavršavanje zaposlenih u kulturi i unaprijediti materijalni status kulturnih djelatnika;
  - Priznati i vrednovati naučnoistraživački rad u institucijama kulture;
  - Ustanoviti državnu nagradu za stručnjake iz oblasti očuvanja i unapređenja kulturne baštine;
  - Obezbijediti tehničke i druge uslove za dostupnost kulturnih programa osobama sa invaliditetom;
  - Uključiti mlade stvaraoce u osmišljavanje kulturnih programa i stimulisati kreativne industrije;

XIV - DRŽAVA SOCIJALNE PRAVDE

Crna Gora je Ustavom definisana kao država socijalne pravde, međutim, u praksi to nije, brojni građani su doslovno gladni, a socijalna primanja ne obezbjeđuju ni elementarnu egzistenciju. Zapanjujući je podatak da u Crnoj Gori čak 140.000 građana živi na rubu siromaštva, da najmanje jedna trećina djece živi u siromaštvu. Zvanični podaci o dohodku i uslovima življenja pokazuju da se stopa rizika od siromaštva u Crnoj Gori u prethodnoj godini povećala sa 14.5 na 21.2%.

Ankete ukazuju na to da kada bi se isključili socijalni transferi iz dohodka, procenat osoba koje su u riziku od siromaštva bi se sa osnovnih 21.2% popeo na 27.2%, a ukoliko bi se isključila i primanja od penzija stopa rizika bi iznosila čak 42.4%. Ankete takođe pokazuju da prošle godine 24% građana nije moglo priuštiti sebi najmanje 7 od 13 bitnih materijalnih stvari, koje se odnose na pristup internetu, posjedovanje automobila, zamjenu dotrajale odjeće novom, posjedovanje dva para adekvatnih cipela, itd. Tako

je čak 67.2% osoba za prošlu godinu navelo da živi u domaćinstvu koje sebi ne može da obezbijedi nedjelju dana godišnjeg odmora, 61.2% nije moglo priuštiti neočekivani finansijski trošak, 31.8% je kasnilo sa plaćanjem obaveza, 20% nije moglo sebi da priušti svaki drugi dan jelo sa mesom, 18% nije moglo adekvatno zagrijati stan ili kuću. Prema tipu domaćinstva, najveću stopu rizika od siromaštva su imale osobe u porodicama koje čine samohrani roditelji samo sa jednim djetetom i to čak preko 47%. Takođe, 45% osoba koje žive u najmanje petočlanim porodicama sa oba roditelja je u riziku od siromaštva, dok je svaka peta osoba u istom tom riziku kada su u pitanju domaćinstva sa dva roditelja i dvoje djece.

Prema starosnoj strukturi, osobe mlađe od 18 godina najviše su bile izložene riziku od siromaštva i to 35.5%, te svaki četvrti između 18 i 25 godina. Najnižu stopu od 13.8% rizika od siromaštva imale su osobe starosti od 65 i više godina. Procenat djece koja su u riziku od siromaštva ili koja ne mogu priuštiti više od pet od 13 osnovnih materijalnih stavki za život iznosi 45.5%.

Podaci pokazuju i drastičnu razliku po pitanju stope siromaštva po regionu. Tako na sjeveru ta stopa je čak 40%, centralnom dijelu 14.7%, a na jugu 10.5%. Riziku od siromaštva je izložen bio svaki treći stanovnik ruralnog područja, 29.6%, dok je stopa u gradskom području iznosila 16.6%.

Prema statusu aktivnosti, 40% nezaposlenih je bilo u riziku od siromaštva, 15.7% samozaposlenih, 5% zaposlenih kod poslodavaca, 12.2% penzioneri i 28.8% u grupi ostalih radno neaktivnih građana.

Ekonomske i socijalne nejednakosti u državi sve su izraženije. Uvećanje socijalnih davanja koja iznose, od februara 2023. godine, 3% od Budžeta, nije ni približno dovoljno, jer je materijalno obezbjeđenje četvoročlane porodice od 136.52 €, još uvijek šest puta manje od cijene minimalne potrošačke korpe koja iznosi 800.2 €.

Dobra socijalna politika je balans usluga iz raznih oblasti sa zadatkom da se korisnici osnaže do mjere da im ta usluga više nije potrebna. Nažalost naše trenutno stanje ukazuje da sistem socijalne politike u Crnoj Gori uglavnom je usmjeren na materijalna davanja i to nedovoljna. Porodice moraju biti sistematski podržane i moraju se razvijati usluge koje su im potrebne. Sve što se radi, a nije sistematski i nije umreženo, neće dati rezultate i kratko će trajati. Pobijedjeni režim se faktički osvrtao na problem siromaštva, socijalu je rješavao tako što se ostavljalo svima da se „snalaze“ – rade na crno, otimaju od države, prirode, ko što i kako stigne. Prethodne dvije Vlade i

Skupština su značajno povećali sa 1.9 na 3% izdvajanja iz Budžeta za socijalne usluge. Međutim, prema nekim analizama, samo 10% od tih sredstava dolazi do stvarno ugroženih. Nemamo ni nove strategije, ni razvoj sistema socijalne i dječije zaštite kako bi se unaprijedio kvalitet života korisnika i osnažio njihov samostalan i produktivan život.

Smanjenje siromaštva mora biti nacionalni prioritet. Ovim programom se u potpunosti postiže.

Mjere:

- Dinamičan i održiv ekonomski rast i stvaranje novih kvalitetnih radnih mjesta, što omogućava ovaj Program je najefikasnija mjera za suzbijanje siromaštva;
- Revizija efekata Zakona o socijalnoj zaštiti, na način da se kriterijumi za dobijanje materijalnog obezbjeđenja porodice (MOP) usklade sa stvarnim stanjem na terenu i potrebama ljudi u ekstremnom siromaštvu;
- Napraviti reviziju efikasnosti projekta „Socijalni karton“ u cilju njegovog usklađivanja sa dinamičnim promjenama koje pogađaju sve veći broj stanovnika;
- Projektom „Socijalnog kartona“ obuhvatiti sve građane i umrežiti sve podatke u vezi sa socijalnim statusom svakog građanina;
- Uvesti nove socijalne servise;
- Pokrenuti projekat izgradnje socijalnih stanova i socijalnih naselja koji bi se davali na korišćenje socijalno ugroženim stanovnicima;
- Obezbijediti minimalne količine električne energije za korisnike MOP-a koja bi bila besplatna;
- Pripremiti Strategiju za sprečavanje bacanja viškova hrane i njeno efikasno prikupljanje i distribuciju;
- Podsticati socijalno preduzetništvo;
- Obezbijediti izgradnju stanova u vlasništvu države i opština, koji bi se izdavali na korišćenje podstanarima do rješavanja njihovog stambenog pitanja;
- Pripremiti poseban plan izgradnje državnih i opštinskih stanova koji bi se izdavali penzionerima koji nemaju riješen status, a čije se pravo stanovanja ne bi moglo prenositi na ostale članove porodice;

- U kontinuitetu povećavati ciljano izdvajanje za socijalne usluge, uz saglasje sa fiskalnom stabilnošću;
- Osnovati Nacionalni savjet za borbu protiv siromaštva;
- Sačiniti Strategiju borbe protiv siromaštva i usvojiti izmjene i dopune Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti u cilju proširivanja usluga kako bi osim četiri propisane vrste, imali inovativne socijalne usluge, te ojačati ulogu Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu i raditi na decentralizaciji socijalne i dječije zaštite;
- Omogućiti kvalitetno obrazovanje za svako dijete kao neophodan uslov za prekid međugeneracijskog ciklusa siromaštva;
- Jačati usluge hraniteljstva, kako bi se osiguralo da svako dijete, uključujući i onu sa smetnjama u razvoju, odrastaju u porodičnom okruženju punom ljubavi;
- Reformisati postojeće kriterijume metode odabira korisnika materijalnog obezbjeđenja i učiniti ih fleksibilnijim;
- Poboljšati zdravstvene i druge usluge iz domena socijalne i dječije zaštite za djecu i porodicu;
- Uspostaviti informacioni sistem socijalnog staranja i umrežiti ga sa svim relevantnim bazama podataka;
- Obezbijediti jedan besplatan obrok u školama i postepeno uvoditi obavezno postojanje školske kuhinje;
- Uspostaviti registar samohranih roditelja i napraviti set mjera koje će unaprijediti standard ove kategorije stanovništva;
- Usvojiti osnovni paket mjera koji će obezbijediti potreban nivo i kontinuitet socijalne zaštite ranjivih kategorija stanovništva;
- Omogućiti otvaranje socijalnih prodavnica sa znatno nižim cijenama za korisnike socijalne pomoći i ranjive kategorije stanovništva;
- Voditi proaktivnu politiku u cilju rješavanja stambenog pitanja socijalno ugroženih lica;
- Reformisati funkcionisanje centara za socijalni rad, kadrovski ih ojačati i unaprijediti materijalni status socijalnim radnicima;
- Unaprijediti materijalna davanja u okviru socijalne i dječije zaštite;
- Podržati vaninstitucionalne oblike socijalne zaštite ranjivih kategorija – narodne kuhinje, sigurne ženske kuće, prihvatilišta za beskućnike, dnevne centre;

XV - POLITIKA PREMA ŽENAMA

Uprkos tome što žene čine više od pola populacije u Crnoj Gori i što nema pravnih ograničenja, čak je rodna ravnopravnost ustavna kategorija, praksa pokazuje da na mjestima odlučivanja i dalje dominiraju muškarci, žene nemaju jednake šanse prilikom zapošljavanja, svaka treća trpi neki vid nasilja, te smo još uvijek daleko od tolerantnog društva u kojem svako može nesmetano da uživa svoja prava. Naslijeđene negativne matrice stereotipa i predrasuda još uvijek snažno opterećuju i usložnjavaju egzistenciju žena na ovim prostorima, pa nerijetko generišu i verbalno, psihičko pa i fizičko nasilje. Ako se i osmjele da se istaknu svojim radom i zalaganjem u javnom životu, posebno politici, nerijetko bivaju podvrgnute verbalnom nasilju, ismijane, ponižene i na taj način oslabljene za dalji politički uticaj i ugled. Žene iz ranjivih kategorija, posebno one sa invaliditetom, su dvostruko diskriminirane. Teret COVID krize dominantno su iznijele žene.

Sve ovo nas obavezuje da kao društvo prepoznamo diskriminaciju sa rodnog aspekta i uvedemo politike jednakih mogućnosti, kako bi se uskladili sa savremenim civilizacijskim i demokratskim tekovinama i postali humanija država koja počiva na vladavini prava i poštovanju osnovnih ljudskih prava.

Rodna ravnopravnost se mora shvatiti kao stvarna potreba našeg društva, a ne samo kao uslov za ulazak u Eropsku uniju.

Mjere:

- Sistemski djelovati na ekonomsko osnaživanje žene;
- Otvoriti centre za žensko preduzetništvo na lokalnim nivoima;
- Obezbijediti povoljne kreditne linije za žensko preduzetništvo u iznosu od najmanje 15.000 €, sa grejs periodom od dvije do pet godina;
- Stimulisati najbolje preduzetničke ideje u ženskom biznisu sa bespovratnim iznosom od 3.000 €;
- Snažnim stimulativnim mjerama podstaći poslodavce da zapošljavaju žene sa invaliditetom, samohrane majke, žene žrtve porodičnog nasilja;
- Kreirati programe u okviru Zavoda za zapošljavanje kojima se stiču znanja i vještine koje omogućavaju brzu prekvalifikaciju

žena, čineći ih konkurentnijim na tržištu rada;

- Za one žene koje nijesu u mogućnosti da rade, žene domaćice, žene na selu, obezbijediti socijalnu penziju u iznosu od najmanje 250 € kad navršše 60 godina starosti;
- Obezbijediti nezaposlenim majkama novčanu naknadu od 200 € za vrijeme trudnoće, kao i adekvatnu podršku tokom trajanja porodiljskog odsustva;
- Pokrenuti inicijativu da se nađe način da se rad žena u kući plaća;
- Obezbijediti mogućnost dvogodišnjeg porodiljskog odsustva majkama koje su rodile treće i svako sljedeće dijete;
- Samohranim majkama propisati mogućnost porodiljskog odsustva dok dijete ne navršši tri godine života;
- Stimulisati poslodavce da obezbijede ženama rad od kuće ukoliko im je ta opcija prihvatljivija;
- Osnovati Fond za naknadu štete žrtvama nasilja;
- Uvesti obavezne i besplatne preventivne zdravstvene preglede dojke i grlića materice. Obezbijediti pokretne ambulante za ovu vrstu pregleda žena u ruralnim djelovima. Širokom kampanjom podizati svijest o značaju prevencije ovih oboljenja.
- Stimulisati lokalne samouprave da obezbijede „bebisiting“ servis po satu, kao i tokom noći za žene koje rade noćne smjene;
- Učiniti sva porodilišta „baby friendly“;
- Otvoriti Banku humanog mlijeka;
- Ustanoviti Ženski klub kao stalno radno tijelo Skupštine Crne Gore;
- Oštro sankcionisati svaki vid verbalnog nasilja nad ženama u javnom životu;
- Zakonski propisati povećanje procenta žena na izbornim listama, shodno njihovoj zastupljenosti u populaciji;
- Uvesti tzv. ženske kvote prilikom konstituisanja Vlade;
- Zalagati se za veće učešće žena na svim mjestima odlučivanja, jer je to garant ostvarenja politike namijenjene ženama;

XVI - POLITIKA PREMA MLADIMA I SPORTU

Nezaposlenost, bezidejnost i nedostatak kvalitetne ponude za provođenje slobodnog vremena ključni su problemi sa kojima se mladi suočavaju. U prosjeku, svaki drugi mladi građanin Crne Gore spontano navodi da je nezaposlenost najveći problem sa kojim se susrijeću, slijede droga-bolesti zavisnosti sa 11%, male plate-loš ekonomski status 6%, obrazovni sistem 5% itd.

Prisutna je apatija i inertnost među mladima, i gotovo potpuno odsustvo građanskog aktivizma. Društvene mreže su postale glavno mjesto druženja, a virtuelni svijet uzima primat nad stvarnim.

Agresivnost i vršnjačko nasilje dosegli su zabrinjavajući nivo. Trka za brzom i lakom zaradom vodi sve više mladih u kriminal. Etičke vrijednosti su degradirane pa su mladim ljudima postali uzori ljudi iz kriminalnog miljea. Oni kvalitetni, obrazovni, zbog negativne kadrovske selekcije, napuštaju zemlju, pa je tzv. „odliv mozгова“ u porastu i država gubi nemali broj biološki i intelektualno najkvalitetnijeg dijela stanovništva. Sve manji broj mladih zasniva bračnu zajednicu. Stanovništvo nam ubrzano stari. Društvena marginalizacija mladih najgori je oblik trošenja društvenog kapitala. O njima se najčešće govori u kontekstu delinkvencije, bolesti zavisnosti, kriminala, vršnjačkog nasilja, ekscesa. Međutim, nijesu društveni problem mladi, nego nedovoljna zainteresovanost države za mlade, gorući je problem.

Ubrzani razvoj digitalne tehnologije sve više uzima danak i kada je riječ o fizičkom i mentalnom zdravlju. Zato jedan od prioriteta mora biti afirmacija sporta i animacija mladih kroz rekreativne aktivnosti i zdrave stilove života. Profesionalni sportisti njeguju ono najdragocjenije: borbenu duhu i upornost. Bili su prvaci i promoteri Crne Gore kada nijesu imali adekvatnih uslova za naporne treninge i zato zaslužuju poseban odnos države.

Mjere:

- Dinamičan i održiv ekonomski rast i stvaranje novih kvalitetnih radnih mjesta, što omogućava ovaj Program, je najefikasnija mjera za suzbijanje siromaštva i omogućiće zapošljavanje mladih;
- Gledati na mlade kao na društveni potencijal, a ne kao društveni problem;
- Omogućiti veće učešće mladih u procesima donošenja odluka koje se tiču te populacije;

- Podsticati preduzetništvo mladih osoba kroz otvaranje povoljnih kreditnih linija za mlade preduzetnike početnike;
- Uvesti podsticajne mjere za poslodavce koji zapošljavaju mlade radnike;
- Omogućiti da mladima tržište rada bude dostupnije, kroz odgovarajuće projekte i trening programe kojima mogu da prošire svoja znanja i vještine;
- Omogućiti adekvatno stambeno zbrinjavanje mladih kroz različite programe za kupovinu stanova pod povoljnim uslovima, direktno od investitora ili izvođača, sa tačno utvrđenim anuitetima uz minimalnu kamatnu stopu, značajno povoljniju u odnosu na one koje nude komercijalne banke;
- Povećati iznos studentskog kredita, posebno za studente koji studiraju deficitarne fakultete van zemlje;
- Unaprijediti kapacitete u studentskim domovima, izgradnjom novih ili proširenjem postojećih, i znatno poboljšati uslove u njima;
- Podsticati sistemsko finansiranje lokalnih programa vezanih za mlade;
- Podsticati otvaranje omladinskih centara;
- Unaprijediti zakonodavstvo koje se odnosi na potrebe mladih;
- Sistemski podsticati društveni angažman mladih;
- Podsticati politike za mlade, zasnovane na univerzalnim vrijednostima pluralističke demokratije i ljudskih prava;
- Podsticati volonterizam kod mladih, kao vid slobodne aktivnosti i doprinosa zajednici;
- Kontinuirano edukovati mlade za bezbjedno korišćenje društvenih mreža;
- Sistemski sveobuhvatno pristupiti rješavanju problema vršnjačkog nasilja;
- Promovisati mobilnost mladih uklanjanjem administrativnih barijera i podsticati otvaranje studentskih putničkih agencija;
- Osnovati nacionalnu agenciju za pitanja mladih i fond za mlade;
- Promovisati neformalnu edukaciju mladih;
- Preispitati i raskinuti veze organizovanog kriminala i sporta;

- Izvršiti punu depolitizaciju sporta;
- Usvojiti Strategiju razvoja sporta 2024-2030. godine sa akcionim planovima, te unaprijediti Zakon o sportu, kako bi sport bio dostupan svima, te se značajno unaprijedilo stanje u oblastima vrhunskog i rekreativnog sporta, sportskoj infrastrukturi, zdravstvenoj zaštiti sportista, promociji sporta, domaćih i međunarodnih takmičenja, nagrađivanja sportskih rezultata;
- Svaka predškolska i školska ustanova, svaki kvart u Crnoj Gori mora imati sportsku infrastrukturu;
- Povećati broj obaveznih časova Fizičkog vaspitanja u douniverzitetskom obrazovanju i vratiti Fizičko obrazovanje kao obavezan predmet na visokoškolskim institucijama;
- Podržati i omogućiti sve što je potrebno za razvoj klupskog i reprezentativnog sporta;
- Posebno afirmisati sportske aktivnosti lica sa invaliditetom.

XVII - EVROPSKE INTEGRACIJE

Evropska unija, uistinu, mora postati vodeći globalni činilac i suverena sila, prije svega zbog održivosti same Unije, međutim, i zbog stabilnog i balansiranog novog svjetskog poretka, mora se reformisati i okupiti oko novog sadržaja - pune sigurnosti, samodovoljnosti, bezbjednosti, principijelnosti, solidarnosti, vizionarstva, ujednačenosti, racionalnosti, inovativnosti, preventivnosti, ambicioznosti, mora stremiti opštem blagostanju, punoj zdravstvenoj zaštiti, punoj biološkoj sigurnosti. Beskompromisnošću poštovanja demokratskih vrijednosti i ljudskih prava, trebalo bi da postane uzor ostatku svijeta i dragocjeni podržavalac naprednih promjena.

Vodeće države članice i institucije Evropske unije su već uvidjele mnoge slabosti njenog funkcionisanja, bilo unutar Unije ili na globalnom planu, te se složile oko cilja da će svojom vizijom, reformama i činjenjem prevazići slabosti i krenuti putem konsolidacije i opšteg prosperiteta.

Pretpostavlja se da je prošlo vrijeme integracija pojedinih zemalja i proširenja Evropske unije na osnovu geopolitičkih interesa, pa da zatim, zbog nedemokratskih kapaciteta u pojedinim zemljama one bivaju izuzete iz raspodjele već odobrenih finansijskih sredstava.

Evropska unija izražava želju da istinski integriše Zapadni Balkan, na osnovu ispunjenih objektivnih kriterijuma, i da joj je interes demokratski Balkan, a ne totalitarni sistemi, stabilokratije, i Balkan kao „tampon zona“ i „graničar“ prema migrantima ili kao resurs biološki i stručno sposobne jeftine radne snage.

Novom metodologijom proširenja Evropske unije, koja se primarno odnosi na zemlje Zapadnog Balkana, definisana su četiri glavna principa – vjerodostojnost, snažni politički element, dinamika i predvidivost, a sve u cilju konkretnog praćenja reformi i blagovremnog odgovora na njih. Poglavlja su pregrupisana u šest klastera. Prvi klaster obuhvata temeljna prava – vladavinu prava, demokratske institucije, reformu javne uprave, ekonomske kriterijume, statistiku i finansijsku kontrolu. Drugi klaster obuhvata unutrašnje tržište, treći konkurentnost i inkluzivni rast, četvrti zelenu agendu i održivu povezanost, peti resurse, poljoprivredu i koheziju i šesti spoljne odnose. Ono što je posebno važno, dok se ne riješi prvi klaster – temeljna prava, ne može se preći na pregovore o unutrašnjem tržištu. Evropska komisija predlaže bolje mehanizme podsticaja za reformski napredak i sankcije za stagnaciju, čak i zaustavljanje pregovora i blokadu sredstava iz EU-fondova.

Nova politika Evropske unije obuhvata mnoge konkretne politike poput novog unapređenja demokratije, evropskog načina življenja, zaštita građana i vrijednosti, sigurnost, privreda u interesu građana, siguran održiv i povezan saobraćaj, zelenu i digitalnu Evropu, date u krovnom dokumentu „Nova generacija EU“, sa posebnim akcentom na „Evropski zeleni plan“, prema kome će EU do 2050. godine biti prvi klimatski neutralan kontinent.

Evropska komisija je istakla, da će, zavisno od rezultata reformi u prvom klasteru – temeljna prava, zavisiti i korišćenje finansijskih sredstava iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan i sredstava iz programa IPA III.

Izveštaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2022. godinu i saopštenje Evropskog parlamenta, Savjeta, Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta i Komiteta regiona su zabrinjavajući, posebno kada su u pitanju vladavina prava i temeljna prava, Poglavlje 23-Pravosuđe i temeljna prava i Poglavlje 24-Pitanje pravde, slobode i bezbjednosti, stanje u tužilaštvu i sudstvu, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, politički kriterijumi, javna uprava, upravljanje, temeljna prava, sloboda izražavanja.

Činjenica da je Crna Gora pregovarački proces počela 2012. godine,

do sada je otvoreno svih 33 pregovaračka poglavlja, a privremeno zatvoreno svega tri, je dovoljno poražavajuća konstatacija o brojnim našim slabostima.

Mnoge inicijative i okvire za Zapadni Balkan, poput Berlinskog procesa, Otvorenog Balkana, Investicionog okvira za Zapadni Balkan, zatim CEFTA, pa Deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan, te Deklaracije lidera Zapadnog Balkana o zajedničkom regionalnom tržištu i Akcionom planu za zajedničko tržište Zapadnog Balkana, kao i inicijative „Mali Šengen“, su od mnogostruke koristi. One su kompatibilne, moraju da počivaju na kriterijuma EU.

Crna Gora bi trebalo da postane član međunarodne političke i ekonomske inicijative 12 zemalja Evropske unije „Tri mora“-Baltičkog, Jadranskog i Crnog mora, koja je već formirala Investicioni fond i realizuje niz zajedničkih prioriternih projekata iz transporta, energetike i digitalizacije, a koju, između ostalih, podržavaju i SAD.

Crna Gora u sljedećem četvorogodišnjem periodu, sa punim reformama i ispunjenjem svih preporuka, mora zasluženno postati punopravni član Evropske unije.

Mjere:

- Usvojiti Zakon o Skupštini Crne Gore i Zakon o Vladi Crne Gore, kao i „Win-Win“ odnose između Skupštine Crne Gore i Vlade Crne Gore, u cilju uspostavljanja funkcionalne demokratije i dinamičnih evropskih integracija;
- Prihvatiti novu metodologiju proširenja Evropske unije;
- Sačiniti novi institucionalni okvir, prilagoditi ga novoj metodologiji proširenja, unaprijediti sastav i pregrupisati pregovaračke timove i radne grupe;
- Sačiniti Akcioni plan pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2023-2027. godine na bazi Izveštaja Evropske komisije za Crnu Goru za 2022. godinu, koji bi sadržavao konkretne mjere oročene vremenom, uveo model prioriteta, ažurirao akcione planove, posebno za poglavlje 23 i 24, rješavao brojne afere koje su potencirane, uveo rigoroznu odgovornost;
- Mobilisati i uključiti sve činioce društva u proces evropskih integracija i regionalnu saradnju;
- Aktivno učestvovati u realizaciji finansijskih sredstava u okviru Investicionog okvira za Zapadni Balkan, kojim bi se u znatno većem obimu realizovali investicioni projekti za Crnu Goru;

- Sačiniti usaglašeni Akcioni plan za realizaciju pet stubova Zelene agende za Zapadni Balkan sa Evropskom komisijom, posebno oko smanjenja zagađenosti i budućnost termoelektrana;
- Intenzivno i u zajedničkom interesu raditi na obnovi EU kriterijuma sa susjedima;
- Pristupiti Inicijativi „Tri mora“- Baltičko, Jadransko i Crno more, kako bi se, koristeći sredstva iz uspostavljenog Investicionog fonda zajedno sa 12 zemalja Evropske unije, koje su dio ove političke i ekonomske platforme, dinamičnije razvijali kroz zajedničke projekte iz oblasti transporta, energetike i digitalizacije, ali i unaprijedili političku i ekonomsku saradnju.

